

UDK: 34 (05)

ISSN: 1450 - 8176

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ГЛАСНИК ПРАВА

ГОДИНА XIV | БРОЈ 2 | 2023.

HERALD OF LAW

Year XIV | No. 2 | 2023.

Крагујевац, 2023.

ГЛАСНИК ПРАВА/HERALD OF LAW
часопис из области права и сродних друштвених наука

Издавач: Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу
Јована Цвијића 1, 34 000 Крагујевац, Република Србија
e-mail: faculty@jura.kg.ac.rs

Главни и одговорни уредник: проф. др Нина Планојевић
Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
e-mail: nplanojevic@jura.kg.ac.rs; тел. +381 34 306 514

Уређивачки одбор:

Проф. др Снежана Соковић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Проф. др Срђан Владетић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Проф. др Славко Ђорђевић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Проф. др Вељко Влашковић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Проф. др Зоран Јовановић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Доц. др Миливоје Лапчевић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Доц. др Јован Вујичић, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу

Извршни уредник: доц. др Александра Павићевић

Секретари: асист. Војислав Бачанин, асист. Никола Милосављевић

Контакт адреса уредништва: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
Јована Цвијића 1, 34 000 Крагујевац, Република Србија
e-mail: glasnik@jura.kg.ac.rs; тел. +381 34 306 514; факс +381 34 306 540

Издавачки савет:

dr Günter Pütner, професор emeritus, СР Немачка
dr Hans Ankum, професор emeritus, Холандија
dr Christa Jessel-Holst, Макс Планк институт за упоредно и међународно
приватно право у Хамбургу, СР Немачка
др Станко Бејатовић, професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
Звонко Марковић, председник Адвокатске коморе Крагујевца

Интернет адреса: <http://www.jura.kg.ac.rs/gp>

УДК чланака: Весна Максимовић

Штампа: Графичка радња „Кварк“, Краљево

Тираж: 50 примерака

За претплату и наручивање појединачних примерака контактирати Издавача.

Часопис излази у *штампаном облику* од 1992. (са прекидом у излажењу 1998.-2015.), а у *електронском облику* од 2010. Следбеник је часописа «Гласник Правног факултета у Крагујевцу», основаног 1979. Досадашњи главни и одговорни уредници су били: др Миленко Јовановић, др Живомир Ђорђевић, др Тодор Подгорац, др Ненад Ђорђевић, др Емилија Станковић, др Славко Ђорђевић.

Оцене изнете у радовима објављеним у часопису лични су ставови аутора и не представљају ставове Уредништва и Издавача.

© 1992 Гласник права (Glasnik prava/Herald of Law) / Правни факултет у Крагујевцу

ГЛАСНИК ПРАВА

Година XIV, бр. 2, 2023.

САДРЖАЈ

НАУЧНИ РАДОВИ

1. Јанко Муњић, СПОРАЗУМ О ТРОШКОВИМА
КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА – ПОЈАМ, СПОРНА ПИТАЊА
И МОГУЋЕ ПРОЦЕСНЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ 3
2. Никола Милосављевић, ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ
ОДЛУЧИВАЊА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ 23
3. Душица Г. Ковачевић, ПАМЕТНИ УГОВОР - РЕВОЛУЦИЈА
У УГОВОРНОМ ПРАВУ ИЛИ ЗАМЕНЉИВ КОНСТРУКТ? 37

СТРУЧНИ РАДОВИ

1. Андрија Поповић, ОБАВЕЗЕ УГОВОРНИХ СТРАНА
ИЗ УГОВОРА О АЛОТМАНУ 53
2. Срђана Видовић, КРШЕЊЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НЕВИНОСТИ
- ПРОБЛЕМ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА 65

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ 79

HERALD OF LAW

Year XIV, No. 2, 2023.

CONTENTS

SCIENTIFIC PAPERS

1. Janko Munjić, AGREEMENT ON THE COSTS
OF CRIMINAL PROCEEDINGS - DEFINITION, CONTENTIOUS
ISSUES AND POSSIBLE PROCESSUAL ABUSES 3
2. Nikola Milosavljević, THE LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL
INTELLIGENCE AUTOMATED DECISION MAKING 23
3. Dušica Kovačević, SMART CONTRACT - A REVOLUTION
IN THE CONTRACT LAW OR A SUBSTITUTE CONSTRUCT? 37

PROFESSIONAL PAPERS

1. Andrija Popović, OBLIGATIONS OF THE CONTRACTING
PARTIES UNDER THE ALOTMAN CONTRACT 53
2. Srđana Vidović, VIOLATION OF THE PRESUMPTION
OF INNOCENCE - A PROBLEM OF MODERN SOCIETY 65

MANUSCRIPT SUBMISSION 79

НАУЧНИ РАДОВИ

Јанко Муњић*

Оригинални научни чланак
УДК: 343.13:347.921.6
DOI: 10.46793/GP.1402.03M

СПОРАЗУМ О ТРОШКОВИМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА – ПОЈАМ, СПОРНА ПИТАЊА И МОГУЋЕ ПРОЦЕСНЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ

Рад примљен: 11. 07. 2023.

Рад исправљен: 21. 10. 2023.

Рад прихваћен за објављивање: 26. 10. 2023.

У позитивном кривичном процесном праву Републике Србије предвиђене су три врсте споразума које могу закључити јавни тужилац и окривљени и то: споразум о признању кривичног дела, споразум о сведочењу окривљеног и споразум о сведочењу осуђеног. Обавезни конститутивни елемент тих споразума, са изузетком споразума о сведочењу осуђеног, јесте и тзв. „споразум о трошковима кривичног поступка“. Аутор је у раду указао на одређене законодавне пропусте, односно потребу прецизирања и адекватнијег легислативно-техничког формулисања одговарајућих одредаба Законика о кривичном поступку. У том смислу, нарочит фокус је усмерен на право оштећеног на изјављивање жалбе против пресуде којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела, закључен између јавног тужиоца и окривљеног, са акцентом на право побијања ове пресуде у делу у коме је одлучено о трошковима кривичног поступка. Поред тога, посебан део рада је посвећен питању ослобођења окривљеног од обавезе плаћања трошкова кривичног поступка, као једне од могућности при закључењу споразума о трошковима кривичног поступка. Резултати спроведеног истраживања указују да је српски законодавац опсервирана питања могао, односно морао обрадити на примеренији начин, те су у завршном делу рада дате сугестије чијом би се имплементацијом у домаће законодавство постојећа решења подигла на квалитативно виши ниво.

Кључне речи: трошкови кривичног поступка, споразум о признању кривичног дела, споразум о трошковима кривичног поступка, процесне злоупотребе, ослобођење од плаћања трошкова кривичног поступка, право на правно средство, судска пракса.

* Судијски помоћник у Апелационом суду у Крагујевцу, munjicjanko@gmail.com.

I УВОД

Проблематика трошкова кривичног поступка убраја се у једну од најактуелнијих на домаћем правном подручју, премда правни писци годинама уназад покушавају да изнађу одговоре на питања која се у пракси могу јавити као спорна. Будући да је тешко изводљиво на једном месту обухватити све могуће дискутабилне ситуације, то се јудикатура, и поред мноштва радова написаних на ову тему, и даље суочава са одређеним битним пропустима. Са друге стране, нормативним решењима српског нмотворца, посматрано кроз призму предметне тематике се, опште узев, не би могле упутити суштинске замерке, те би се могло констатовати да су коректно конципирана, као и да у битном не заостају у односу на она садржана у упоредном законодавству.

Пре готово декаду и по, наше законодавство је обогачено једним институтом који је одавно познат у страним законодавствима. Реч је о споразуму о признању кривичног дела. Када је у питању споразум о трошковима кривичног поступка, који је неизоставни елемент споразума о признању кривичног дела, као ширег и свеобухватнијег појма, ова тематика поприма квалитативно виши ниво, јер се јавља већи број недовољно разјашњених ситуација. Окосница рада јесу, дакле, трошкови нагодбе, нарочито посматрани кроз призму права оштећеног, која су, судећи по досадашњој судској пракси везаној за примену института нагодбе, у битном занемарена. Такође и неке бенефиције које окривљени начелно може уживати, попут ослобођења од обавезе плаћања трошкова кривичног поступка, у врло ниском проценту случајева могу имати практичну примену. То јест, више имају карактер декларативне прокламације, него што се *de facto* имплементирају у споразуме које закључују јавни тужилац и окривљени.

Напоследку, раније је било спорно да ли суд може одредити и неке издатке, попут судског паушала, изван оних о којима су се споразумеле странке које закључују споразум, или је везан споразумом, у смислу да му се избор сужава на просто прихватање или одбијање споразума. Доктрина, али и новији правни ставови изражени у одлукама највиших правосудних органа, претежу ка становишту о лимитираним овлашћењима суда при доношењу одлуке о споразуму, па и о трошковима кривичног поступка. У том погледу, ово питање се више не би могло окарактерисати као магловито, за разлику од претходна два, посебно када се ради о правном положају оштећеног при закључивању споразума о признању кривичног дела.

II ПОЈАМ, ПРАВНА ПРИРОДА И *RATIO LEGIS* СПОРАЗУМА О ТРОШКОВИМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

У Законик у кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП) предвиђена је могућност да јавни тужилац и окривљени закључе три врсте споразума (споразум о признању кривичног дела, споразум о сведочењу окривљеног и

Јанко Муњић, Споразум о трошковима кривичног поступка – појам,
спорна питања и могуће процесне злоупотребе (стр. 3-21)

споразум о сведочењу осуђеног), а све у циљу да не дође до покретања кривичног поступка или да се поступак брже и ефикасније оконча, уколико је већ покренут.¹ Када се ради о споразуму о признању кривичног дела и споразуму о сведочењу окривљеног, јавни тужилац и окривљени се, између осталог, споразумевају и о трошковима кривичног поступка, односно о томе да окривљени у целини или делимично плати настале трошкове, да буде ослобођен плаћања трошкова или пак, да трошкови падну на терет буџетских средстава.² Од фундаменталне је важности да јавни тужилац искаже флексибилност приликом закључивања предметних споразума, с обзиром на то да се окончањем кривичног поступка на основу споразума јавног тужиоца и окривљеног, нарочито ако до њега дође у фази истраге или по њеном окончању, знатно смањују трошкови поступка, јер не долази до суђења.³ У том погледу, посебно је значајан аспект економске исплативости, јер сем времена, овај начин решавања предмета штеди и новац пореских обвезника, смањујући трошкове поступка (трошкови заказивања поступка, трошкови вештачења, трошкови доласка окривљеног и сведока и др.).⁴ Уштеда која се тиме постиже може се искористити за решавање осталих предмета, али и за повећање плата носиоцима правосудних функција.⁵ Највећа погодност на страни окривљеног јесте то што може добити повољнији третман у погледу врсте, мере и распона казне или друге кривичне санкције, обуставу кривичног гоњења за једно или

¹ Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72 од 28. септембра 2011., 101 од 30. децембра 2011., 121 од 24. децембра 2012., 32 од 8. априла 2013., 45 од 22. маја 2013., 55 од 23. маја 2014., 35 од 21. маја 2019., 27 од 24. марта 2021. - УС, 62 од 17. јуна 2021. – УС).

² Јавни тужилац може као једну од концесија да понуди окривљеном могућност ослобођења од плаћања трошкова кривичног поступка, тим пре што је посреди упрошћени поступак, са мањим трошковима његовог вођења. И. Илић, *Споразум о признању кривице у теорији, легислативи и пракси*, Зборник Правног факултета у Нишу, бр. 63, 2012, 416.

³ С. Јанковић, *Споразум јавног тужиоца и окривљеног о трошковима кривичног поступка*, Правни информатор: стручно-информативни часопис, год. 18, бр. 3, 2015, 51.

⁴ Реванур (*Sneha Revanur*) сматра да, бар када се ради о тлу Сједињених Америчких Држава, трошкови гоњења и осуђивања извршиоца кривичног дела везаног за наркотику могу достићи и до 70.000,00 долара, док би се тај износ у случају закључивања споразума о признању кривице редуковао до „свега“ 4.200,00 долара, што је један од разлога због кога се већина кривичних поступака решава овим путем. S. Revanur, *Examining the Costs and Benefits of Plea Bargaining in the United States*, <https://sneharevanur.medium.com/examining-the-costs-and-benefits-of-plea-bargaining-in-the-united-states-b744545e3f36>, датум посете: 30. 06. 2023.

⁵ М. Миловановић, *Споразум о признању кривице - pro et contra*, *Анали Правног факултета у Београду*, година LVIII, бр. 2, 2010, 418.

више кривичних дела која нису обухваћена споразумом или потпуно или делимично ослобођење од плаћања трошкова кривичног поступка.⁶

У погледу „споразума о трошковима кривичног поступка“ (посматраног кроз призму питања обрађених у делу рада под 4.) од посебног је значаја споразум о признању кривичног дела.⁷ У питању је институт који је озакоњен Законом о изменама и допунама ЗКП из 2009. године, а чија се суштина огледа у претходном преговарању о признавању кривичног дела између тужиоца и окривљеног и његовог браниоца и накнадном прихватању или неприхватању од стране суда постигнутог споразума између ових субјеката.⁸ У случају његовог прихватања од стране суда, кривични случај се коначно решава и без претходног проласка кроз бројне стадијуме и фазе редовног кривичног поступка, чиме се постиже његова ефикасност како у квантитативном, тако и у квалитативном смислу.⁹ Основни *ratio legis* института споразума о признању

⁶ И. Радивојевић, *Споразум о признању кривичног дела*, Правни факултет Универзитета у Нишу, мастер рад, 2016, 24.

⁷ По својој правној природи, споразум о признању кривичног дела представља *сагласност воља између странака у кривичном поступку сачињен у писаној форми који мора бити одобрен од стране суда*. У формалном смислу, споразум о признању кривичног дела може се дефинисати као *консенсуално решавање предмета кривичног поступка на основу одговарајуће сагласности воља странака о којој коначну реч даје кривични суд* (подвукао Ј.М.). Б. Станковић, *Споразум о признању кривичног дела*, Страни правни живот, год. 60, бр. 3, 2016, 132. У том смислу, споразум о трошковима кривичног поступка би се, у формалном смислу, али и по правној природи, могао одредити на сличан начин као и споразум о признању кривичног дела, само са ужим одређењем предмета око кога се странке саглашавају, с обзиром на то да представља његов обавезни саставни део.

⁸ Према неким проценама у Сједињеним Америчким Државама се чак и до 90-95%, како савезних судских предмета, тако и оних на нивоу појединачних држава, решава овим путем. А. Гргуревић, *Споразум о признању кривице – искуство САД*, Правни зборник, бр. 1, 2019, 84. Вид. фусноту 34.; Уп. „Према извештајима и укупним подацима које су јавна тужилаштва доставила у току 2018. и 2019. године, од укупно 41.679 оптужења у 2018. години споразумом о признању кривичног дела решено је 6.478 предмета, односно 15,54%. Анализа података која се односе на одлуке суда о поднетим споразумима указује да су они прихваћени у проценту од 90,37 %. /.../ Од укупно оптужених 40.637 у току 2019. године, споразумом о признању кривичног дела са тужилаштвима потписало је 5.971 односно 14,69%. Судови су прихватили споразуме у проценту од 89,91%.“ А. Петровић, *Споразум са тужилашвом закључи 15 одсто оптужених*, <https://www.politika.rs/scc/clanak/472924/Sporazum-sa-tuzilastvom-zakljuci-15-odsto-optuzenih>, датум посете: 01. 07. 2023.

⁹ Пошто је сврха споразума о признању кривице да се избегне класично суђење, његовим закључењем ће се кривични поступак најчешће окончати у раним процесним фазама, а тиме ће се уједно знатно редуковати трошкови кривичног поступка. Због тога, у мање сложеним предметима, кад су трошкови мали, скоро незнатни, постоји могућност да тужилац предложи ослобођење окривљеног од плаћања трошкова поступка ако је слабог имовног стања. Оно што у пракси може да изазове недоумице

Јанко Муњић, Споразум о трошковима кривичног поступка – појам,
спорна питања и могуће процесне злоупотребе (стр. 3-21)

кривичног дела лежи у чињеници да он може довести до бржег окончања знатног броја кривичних предмета, а тиме и до смањења трошкова кривичног поступка,¹⁰ а да то не иде на штру законитости и правичности решавања конкретне кривичноправне ствари.¹¹ Надаље, одредбом члана 314. став 1. тачка 4. ЗКП је предвиђено да споразум о признању кривичног дела садржи „споразум о трошковима кривичног поступка“, док је одредбом члана 316. став 1. ЗКП прописано да ће суд решењем одбацити споразум ако, између осталог, не садржи податке предвиђене одредбом члана 314. став 1. ЗКП, а што може бити и споразум о трошковима кривичног поступка. Дакле, споразумом о признању кривице се, у смислу цитираних одредаба ЗКП, обавезно мора решити питање трошкова кривичног поступка.¹² За разлику од домаћег права, у коме је споразум о трошковима кривичног поступка облигаторни конститутивни елемент споразума о признању кривице, у законодавству Републике Словеније је предвиђено да се јавни тужилац и окривљени, у споразуму по коме окривљени признаје кривицу за сва или нека кривична дела за која га терете, поред осталог, могу споразумети и о трошковима поступка. Стога, у Словенији је споразум о трошковима само факултативан, тј. необавезан елемент споразума о признању кривице.¹³

јесте како да се тужилац и окривљени „договоре“ око ослобођења од трошкова кривичног поступка, које потом сноси суд. Вид. В. Ђурђић, *Странацки споразум о признању кривице у кривичном поступку*, Ревиија за криминологију и кривично право, вол. 47, бр. 3, 2009, 93; В. Турањанин, *Споразум о признању кривичног дела*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, докторска дисертација, 2016, 154.

¹⁰ Ова обострана калкулација захтева економски приступ разумевању споразума и његовог места у кривичном поступку на темељу претпоставки рационалног понашања обе стране у поступку. Постојање принципа рационалности је неупитно, јер окривљени покушавају минимализирати своју „штету“, а јавни тужилац жели максимизирати успех у решавању великог броја кривичних предмета, с обзиром на расположива финансијска средства и временска ограничења. К. Имамовић-Чизмић, А. Николајев, *Примјена основних економских принципа у кривичном праву – Примјер споразума о признању кривље*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, година LXII, бр. 62, 2019, 653.

¹¹ С. Бејатовић, *Кривично процесно право: према Законику о кривичном поступку из 2011. године*, Службени гласник, Београд, 2016, 412.

¹² Како је пресуда донета на основу споразума осуђујућа пресуда, окривљени би, сходно општим правилима о накнади трошкова требало да их сноси. Ако јо окривљени слабог имовног стања, тужилац би могао да уговори и ослобођење од трошкова кривичног поступка, јер они не треба да буду препрека закључењу споразума. Задатак странака је да споразумом одреде ко ће сносити трошкове кривичног поступка, док ће формално одлуку о трошковима донети суд, када донесе пресуду на основу споразума о признању кривице.

В. Бајовић, *Споразум о признању кривице*, Ревиија за криминологију и кривично право, вол. 47, бр. 3, 2009, 325.

¹³ В. Јакулин, *Поједностављене форме поступања и кривичнопроцесно законодавство Словеније*, Ревиија за криминологију и кривично право, вол. 51, бр. 1, 2013, 42.

Споразум о сведочењу окривљеног, поред споразума о сведочењу осуђеног, представља варијанту „задобијања кооперативног сведока“, тј. представља основ да се исказ окривљеног лица користи као доказ оптужбе против других оптужених лица, односно реч је о другачијем номотехничком уређењу института сведока сарадника из ранијег ЗКП.¹⁴ Одредбом члана 321. став 1. тачка 4. ЗКП, прописано је да је обавезни елемент споразума о сведочењу окривљеног и „споразум о трошковима кривичног поступка“, док је одредбом члана 326. став 1. ЗКП прописано да решење о прихватању споразума о сведочењу окривљеног обавезује првостепени суд и суд правног лека „приликом доношења одлуке о трошковима кривичног поступка“.

Приликом споразумевања о трошковима кривичног поступка, било да се ради о споразуму о признању кривице или о сведочењу окривљеног, јавни тужилац треба да има на уму личне и породичне прилике окривљеног, те да сагледа у којој ће мери евентуално плаћање трошкова поступка довести у питање егзистенцију окривљеног и лица која је он у обавези да издржава. Са друге стране, интерес окривљеног је, поред изрицања блаже санкције од оне која би му била изречена након суђења, да буде бар делимично ослобођен плаћања трошкова поступка или да трошкови поступка у целини падну на терет буџетских средстава.¹⁵

¹⁴ С. Бејатовић, *op. cit.*, 422. Више о томе вид. у: С. Кнежевић, М. Ђукић, *Споразум о сведочењу окривљеног у кривичнопроцесном законодавству Србије*, Зборник радова "Национално и међународно право - актуелна питања и теме", 2017, 429-445; С. Кнежевић, М. Ђукић, *Сведочење окривљеног сарадника*, Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу, год. 17, бр. 63, 2020, 329-354; В. Турањанин, *Споразум о сведочењу окривљеног у кривичном процесном законодавству Србије*, Нова правна ревија: часопис за домаће, њемачко и европско право, бр. 2, 2012, 65-72; М. Ђукић, *Положај окривљеног сарадника у реформисаном кривичном поступку Републике Србије*, Одговорност у правном и друштвеном контексту: зборник радова са Међународне научне конференције 18. септембар 2020. године, Ниш, Србија, 2020, 389-405; В. Делибашић, *Споразуми јавног тужιοца и окривљеног*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2015; В. Делибашић, *Споразум о сведочењу осуђеног*, НБП: Наука, безбедност, полиција: часопис Полицијске академије, год. 20, бр. 1, 2015, 47-65; Б. Бановић, В. Турањанин, *Споразум о сведочењу осуђеног у кривичном процесном законодавству Републике Србије*, Безбедност: часопис Државног секретаријата за унутрашње послове НР Србије, год. 56, бр. 2, 2014, 77-96; Б. Бановић, *Споразуми о сведочењу и сведок сарадник*, Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу, год. 9, бр. 33, 2012, 545-562; С. Бејатовић, *Споразуми јавног тужιοца и окривљеног и нови ЗКП РС*, Правни информатор: стручно-информативни часопис, год. 15, бр. 10, 2012, 48-55; С. Бејатовић, *Реформа кривичног процесног законодавства Србије и институт споразумевања јавног тужιοца и окривљеног*, Анали Правног факултета Универзитета у Зеници, год. 5, бр. 10, 2012, 203-222.

¹⁵ Више о споразумевању јавног тужιοца и окривљеног о трошковима кривичног поступка вид. у: С. Јанковић, *op. cit.*, 51-54.

III ДА ЛИ СПОРАЗУМ О ТРОШКОВИМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА МОРА ДА САДРЖИ ОПРЕДЕЉЕНИ ИЗНОС ТРОШКОВА КОЈЕ ЈЕ ОКРИВЉЕНИ ДУЖАН ДА НАДОКНАДИ?

Облигаторни карактер предметног споразума не отклања недоумице у погледу тога око чега се тачно споразумевају јавни тужилац и окривљени, односно да ли споразум подразумева и сагласност у погледу тачног износа који је окривљени дужан да исплати оштећеном, или се пак ради само о оквирном консензусу у погледу трошкова поступка, који тек треба да се конкретизује у предстојећим процесним фазама.¹⁶ Прегледом литературе наишли смо на опречна становишта. Прва група аутора је становишта да је целисходно да се окривљени обавезе на плаћање трошкова кривичног поступка, јер се на основу прихваћеног споразума доноси осуђујућа пресуда, којом би ионако био на то обавезан. Будући да се у моменту закључења споразума не мора знати колики су трошкови поступка или се у том моменту то још увек не може утврдити, они препоручују да се у споразум унесе *клаузула да се окривљени обавезује да плати трошкове поступка у износу који суд одреди*.¹⁷ Тренутно преовладава друго становиште, а то је да се окривљени и јавни тужилац споразумевају око тачног износа који је окривљени обавезан да накнади, а да суд на располагању има само две могућности. Наиме, он може да прихвати споразум о признању кривичног дела, а тиме и договорени износ трошкова, или да одбије споразум због тога што сматра да је договорени износ трошкова непримерен.¹⁸

Спорно је да ли би требало омогућити суду да досуди други износ уместо уговореног, јер би у том случају окривљени, у смислу члана 319. став. 3. ЗКП у вези члана 314. ЗКП, могао побијати пресуду којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела, из разлога што се пресуда не односи на предмет споразума.¹⁹ Апелациони суд у Новом Саду је заузео став да судија за претходни поступак може обавезати окривљеног на плаћање паушала, премда то у споразуму није наведено. При оваквом закључивању суд је пошао од одредбе члана 315. ЗКП, којом је предвиђено да он одлучује о споразуму о признању кривичног дела, затим, од одредбе члана 314. став 1. тачка 4. ЗКП, из које произилази да је споразум о трошковима поступка саставни део споразума

¹⁶ „Кад је суд након што је пресудом по споразуму о признању кривичног дела окривљеног обавезао да плати одређени износ трошкова поступка, па потом решењем браниоцу по службеној дужности признао као трошкове само оне пред судом, а не и пред јавним тужилаштвом, повредио је одредбу члана 261. став 2. тачка 7. и став 4. ЗКП, те одредбу члана 438. став 2. тачка 2. ЗКП, јер су настали поводом поступка“. Н. Вуковић, *Трошкови кривичног поступка – критичка анализа узорка од 342 судске одлуке, I део*, CRIMEN, година XIII, број 1, 2022, 75.

¹⁷ В. Ђурђић, *op. cit.*, 93.

¹⁸ В. Турањанин, *Споразум о признању кривичног дела...*, *op. cit.*, 154.

¹⁹ *Ibid.*

о признању кривичног дела, а све у вези са чланом 261. став 2. тачка 9. ЗКП, којим је предвиђено да трошкови поступка обухватају и паушални износ за трошкове који нису обухваћени тачкама 1-8. Тако, суд је дошао до закључка да је судија за претходни поступак овлашћен да одлучује у оквиру споразума и о трошковима, тако да може обавезати окривљеног на плаћање паушала, иако то није предвиђено споразумом.²⁰ Са друге стране, Апелациони суд у Београду је био становишта да уколико се пресуда донета на основу споразума о признању кривичног дела и сам споразум разликују у погледу идентитета окривљеног и трошкова поступка, постоји апсолутно битна повреда одредаба кривичног поступка, па ће поменута пресуда из тог разлога бити укинута.²¹ Можда је по овом питању најрелевантнији став Врховног касационог суда да „када су се јавни тужилац и окривљени споразумели и о трошковима кривичног поступка, те је пресудом донетом по споразуму о признању кривичног дела окривљени обавезан и да плати тачно дефинисане трошкове (међу којима нису трошкови оштећеног), доношењем посебног решења по члану 262. став 2. ЗКП којим је усвојен захтев оштећеног и окривљени обавезан на накнаду и тих трошкова, повређен је закон, па је Врховни касациони суд уважавањем захтева браниоца одбацио захтев за трошкове поднет од оштећеног“.²² Из наведеног произилази да у пракси, нарочито новијој, претеже мишљење да суду не би требало допустити да досуди други износ трошкова уместо оног који су уговорили јавни тужилац и окривљени.²³

IV ДА ЛИ ОШТЕЋЕНИ ИМА ПРАВО ЖАЛБЕ НА ПРЕСУДУ КОЈОМ ЈЕ ПРИХВАЋЕН СПОРАЗУМ О ТРОШКОВИМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА?

Нарочиту пажњу завређује право оштећеног да изјави жалбу на пресуду којом суд усваја споразум о признању кривичног дела закључен између окривљеног и јавног тужиоца, која дилема постаје специфично комплексна када се посматра кроз призму трошкова кривичног поступка. Поједини аутори основано истичу да оштећеног не треба испустити из вида приликом преговарања о трошковима, те да га, уколико је учествовао у поступку, треба позвати да истакне свој захтев, с обзиром на то да у трошкове поступка спадају

²⁰ Одговори кривичног одељења Апелационог суда у Новом Саду на спорна правна питања нижестепених судова, усвојени на седницама од 29. 10. и 30. 10. 2014. године, доступно у електронској правној бази *Paragraf Lex*.

²¹ Решење Апелационог суда у Београду Кж1 По1 14/12 од 29. 06. 2012. године, објављено у: В. Вучинић, А. Трешњев, *Приручник за примену Законика о кривичном поступку*, „Пословни биро“ доо, Београд, 2013, 300.

²² Пресуда Врховног касационог суда Кзз 279/2020 од 21. 05. 2020. године, доступно у електронској правној бази *Paragraf Lex*.

²³ Вид. Н. Вуковић, *op. cit.*, 71-72.

Јанко Муњић, Споразум о трошковима кривичног поступка – појам,
спорна питања и могуће процесне злоупотребе (стр. 3-21)

и нужни издаци оштећеног и његовог заступника.²⁴ Осим тога, склапање споразума о признању кривице нема за циљ само заштиту јавноправног интереса, већ оваква врста аранжмана странака мора пружити и адекватну заштиту права оштећеног лица.²⁵

Међутим, у судској пракси ствари стоје другачије. Као репрезент ове тврдње наводимо правноснажно решење Апелационог суда у Крагујевцу бр. Кж2 СПК-5/23 од 26.06.2023. године, које ћемо се потрудити да подробно обрадимо, те да студиозно аргументујемо супротан став, тј. да образложимо зашто би одговор на ову посебну хипотезу могао бити другачији од оног који претеже у литератури.²⁶ У диспозитиву наведеног решења Апелационог суда, одбијена је као неоснована жалба пуномоћника оштећеног изјављена против решења Вишег суда у Јагодини СПК бр. 6/23 од 31. 05. 2023. године.²⁷ Поменути решењем Вишег суда, одбачена је као недозвољена жалба пуномоћника оштећеног изјављена против пресуде Вишег суда у Јагодини СПК бр. 6/23 од 28. 03. 2023. године.²⁸

Након увода у хронологију тока поступка, следи ближи увид у појединости конкретног случаја. Поступак пред Апелационим судом отпочео је тако што је пуномоћник оштећеног благовремено изјавио жалбу против решења Вишег суда, и то због битне повреде одредаба кривичног поступка из члана 438. став 2. тачка 2. ЗКП, као и због погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања из члана 440. ЗКП, са предлогом да Апелациони суд усвоји предметну жалбу, те да решење Вишег суда укине и врати првостепеном суду на поновно одлучивање. Пуномоћник је у жалби, поред осталог, навео да је првостепеном пресудом прихваћен споразум о признању кривичног дела, као и да је суд истом пресудом мериторно одлучио о свим битним питањима, подразумевајући под тиме и одлучивање о трошковима кривичног поступка. Позивајући се на одредбе члана 50. став 1. тачка 10. ЗКП и члана 433. став 4. ЗКП,²⁹ пуномоћник је закључио да је неспорно право оштећеног на

²⁴ В. Турањанин, *Споразум о признању кривичног дела...*, *op. cit.*, 154; Д. Јанковић, *Примена споразума о признању кривичног дела у судској пракси*, Билтен Врховног касационог суда, бр. 3/2014, *Intermex*, Београд, 2014, 170.

²⁵ Г. Илић *et al.*, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Друго измењено издање, Службени гласник, 2013, 667.

²⁶ Решење Апелационог суда у Крагујевцу бр. Кж2 СПК-5/23 од 26. 06. 2023. године, необјављено.

²⁷ Решење Вишег суда у Јагодини СПК бр. 6/23 од 31. 05. 2023. године, необјављено.

²⁸ Пресуда Вишег суда у Јагодини СПК бр. 6/23 од 28. 03. 2023. године, необјављено.

²⁹ Одредбом члана 50. став 1. тачка 10. ЗКП прописано је да оштећени има право да поднесе жалбу против одлуке о трошковима кривичног поступка и досуђеном имовинскоправном захтеву. Одредбом члана 433. став 4. ЗКП прописано је да оштећени може изјавити жалбу само због одлуке суда о трошковима кривичног поступка и о досуђеном имовинскоправном захтеву, као и да, ако је јавни тужилац преузео кривично

изјављивање жалбе против одлуке суда о трошковима кривичног поступка. Додао је да оштећени има могућност побијања одлуке о трошковима поступка једино изјављивањем жалбе против пресуде Вишег суда, што је и учињено, тако што је изјављена жалба у делу одлуке о трошковима којом је окривљени обавезан да оштећеном накнади трошкове у износу од 60.250,00 динара на име награде пуномоћнику оштећеног. Сматрајући да оштећеном припада право на надокнаду трошкова у троструко већем износу од оног који му је досуђен првостепеном пресудом, пуномоћник је истакао да је побијаним решењем Вишег суда ускраћено право оштећеног на изјављивање жалбе против одлуке суда о трошковима кривичног поступка, због чега је оно незаконито.

Апелациони суд је, дана 26. 06. 2023. године, одржао седницу већа, сходно члану 446. ЗКП, на којој је размотрио списе предмета, заједно са побијаним решењем Вишег суда. У образложењу своје одлуке, најпре је пошао од тога да је одредбом члана 319. став 1. ЗКП прописано да се одлука суда о споразуму о признању кривичног дела доставља јавном тужиоцу, окривљеном и његовом браниоцу, као и да је ставом 3. истог члана прописано да против пресуде којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела жалбу могу изјавити лица из става 1. истог члана, у року од осам дана од дана достављања пресуде, и то због постојања разлога из члана 338. став 1. ЗКП или ако се пресуда не односи на предмет споразума у смислу члана 314. ЗКП. Даље, по налажењу Апелационог суда, ограничен је број основа по којима се може изјавити жалба на пресуду о прихватању споразума о признању кривичног дела, и то: уколико дело које је предмет споразума није кривично дело, а нема услова за примену мере безбедности; затим, ако је кривично гоњење застарело или је дело обухваћено амнестијом или помиловањем, или постоје друге околности које трајно искључују кривично гоњење; те када нема довољно доказа за оправдану сумњу да је окривљени учинио кривично дело које је предмет оптужбе (члан 338. став 1. ЗКП), као и када се пресуда не односи на предмет споразума (члан 314. ЗКП). Потом, Апелациони суд је поновио да је одлука о трошковима кривичног поступка, сходно члану 314. став 1. тачка 4. ЗКП и члану 316. став 1. ЗКП, обавезни део споразума о признању кривичног дела, те да се у цитираним одредбама не помиње могућност побијања пресуде којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела у погледу одлуке о трошковима кривичног поступка, изузев у случају када се пресуда не односи на предмет споразума.³⁰

гоњење од оштећеног као тужиоца у смислу члана 62. ЗКП, оштећени може изјавити жалбу због свих основа због којих се пресуда може побијати.

³⁰ О потреби рестриктивног тумачења основа по којима се може изјавити жалба на пресуду којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела вид. решење Апелационог суда у Крагујевцу Кж1 СПК-3/18 од 06. 07. 2018. године (необјављено). Предметно решење потврђује тезу да се жалба која претендује да буде усвојена мора базирати на неком од основа који су експлицитно наведени у закону. У супротном ће, како смо приказали, бити одбачена као недозвољена.

Дакле, окривљени и јавни тужилац се, као што је наведено у претходном делу рада, при закључењу споразума о признању кривичног дела обавезно споразумевају и о трошковима кривичног поступка, односно о томе да окривљени у целини или делимично плати настале трошкове, да буде ослобођен плаћања трошкова, или пак да трошкови падну на терет буџетских средстава. У конкретном случају, надлежни јавни тужилац и окривљени су се споразумели да окривљени сноси трошкове кривичног поступка, опредељена је и њихова висина, који споразум је прихваћен од стране суда, па је окривљени пресудом Вишег суда обавезан да надокнади трошкове кривичног поступка у назначеној висини. Из изнетог произилази да је суд наведеном пресудом одлучио и ко ће сносити трошкове кривичног поступка и колико они износе.

Независно од поменутог ограничења броја основа по којима се може побијати пресуда којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела, суд је апострофирао чињеницу да из одредбе члана 319. став 3. ЗКП недвосмислено произилази да жалбу на пресуду којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела може изјавити само лимитирани круг лица, односно то могу учинити само лица којима се доставља одлука суда о споразуму о признању кривичног дела, а то су: јавни тужилац, окривљени и његов бранилац. Неспорно је да оштећени, сходно члану 50. став 1. тачка 10. ЗКП и члану 433. став 4. ЗКП, опште узев, има право да изјави жалбу против одлуке суда о трошковима кривичног поступка. Ипак, из чињенице да је у ЗКП експлицитно и недвосмислено одређен круг лица која могу изјавити жалбу на пресуду којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела, међу којима није означен оштећени (при чему се одлука суда о споразуму не може побијати у делу у коме је одлучено о трошковима кривичног поступка, изузев у случају када се пресуда не односи на предмет споразума), произилази да оштећени у конкретном случају није једно од лица која су овлашћена на изјављивање жалбе против одлуке суда о споразуму о признању кривичног дела. У том смислу, Апелациони суд је закључио да је правилно поступио првостепени суд када је жалбу пуномоћника оштећеног одбацио као недозвољену.

Оно што би могло да оправда овакву одлуку Апелационог суда јесте чињеница да се у конкретном случају ради о својеврсном сукобу општег и посебног, те да *ratio legis* института споразума о признању кривичног дела (који се огледа и у чињеници да он може довести до бржег окончања знатног броја кривичних предмета и смањења трошкова кривичног поступка, а да то не иде на уштрб законитости и правичности решавања конкретне кривичноправне ствари),³¹ налажу другачије третирање права оштећеног на изјављивање жалбе против одлуке о трошковима поступка у овом специфичном случају. Конкретније, законодавац је свесно искључио ову могућност, са једне стране, тиме што је изоставио оштећеног из круга лица која могу изјавити жалбу против пресуде којом је суд прихватио споразум о признању кривичног дела,

³¹ Вид. фусноту 5.

док је, са друге стране, то учинио тако што није експлицитно назначио право оштећеног да изјави жалбу против одлуке суда о споразуму о трошковима кривичног поступка. У прилог другом случају иду аргументи да је право окривљеног да изјави жалбу против одлуке суда о трошковима поступка наведено на више места у ЗКП, те би га било логично поновити и на овом месту у циљу отклањања противречности, које се огледају у томе да су поред круга лица која су овлашћена да изјаве жалбу против пресуде којом суд усваја споразум о признању кривичног дела, децидирано наведени и основи по којима се ова одлука може побијати, а међу којима није назначена одлука суда о трошковима кривичног поступка.³²

Чињеница је да на овај начин оштећени бива ускраћен могућности да на било који начин утиче на висину трошкова поступка које је окривљени дужан да му надокнади.³³ Осим што је неправично, и што би се у извесној мери могло говорити о повреди права на правно средство у смислу члана 36. Устава Републике Србије,³⁴ овакав третман оштећеног у пракси може лишити значајних финансијских средстава која му могу основано припадати, а отвара се простор и за различите видове процесних злоупотреба.³⁵ Ово би могло бити

³² Уп. „Како законска одредба члана 433. став 4. ЗКП има карактер опште одредбе у жалбеном поступку, а одредбе које се односе на споразум о признању кривичног дела, укључујући одредбу члана 319. ЗКП су ужег карактера и на више места упућују на примену општих одредби ЗКП, сматрамо да би требало размотрити могућност ширег тумачења одредбе члана 433. став 4. ЗКП и исту применити и у случају права на жалбу оштећеног на одлуку суда о споразуму признању кривичног дела. /.../ Сматрамо да би наведено било основано посебно у случајевима, уколико је оштећени у поступку закључења споразума истакао имовинскоправни захтев или захтевао трошкове кривичне поступка, а о којима је и одлучено и представљају саставни део како споразума, тако и пресуде донете на основу тог споразума.“ Д. Јанковић, *op. cit.*, 170.

³³ Подсетимо да се оштећени, сходно чл. 319. ст. 1. ЗКП, не обавештава о пресуди којом је прихваћен споразум, те му често неће бити ни познато како је, односно да ли је суд одлучио о трошковима.

³⁴ Устав Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 98/2006 и 115/2021.

³⁵ У литератури се истиче да су неоправдани ставови који су повремено били присутни у јавности поводом овакве врсте аранжмана јавног тужиоца и окривљеног. Као аргумент се наводи недовољно разумевање природе споразума и његово погрешно поистовећивање са закулисним договорима који воде изигравању правде и основних начела кривичног поступка. Напротив, наглашава се да споразум представља строго контролисану процесну форму у којој, поред јавног тужиоца и окривљеног, партиципира и суд, и то активно и са децизивном улогом. Поред тога, суд има надзорна овлашћења у виду контролисања, како регуларности поступка који претходи коначној одлуци, тако и правилности и правичности саме пресуде. Г. Илић *et al.*, *op. cit.*, 673-674. Уп. „Крајња последица тога је да тужилац као извршно-судски орган постаје главни „пресудитељ” и стварни носилац власти кажњавања, док се инхерентне прерогативе суда у овом домену смањују. Тиме се фактички враћамо на озлоглашен инквизиторски систем у коме је исто лице и подизало оптужницу и одређивало казну. Стога не

нарочито опасно у ситуацијама, које су додуше у пракси изузетно ретке, када је окривљени на основу споразума са јавним тужиоцем, који је прихваћен од стране суда, у потпуности ослобођен од обавезе плаћања трошкова кривичног поступка.³⁶ Услед тога, сугестија аутора би била да законодавац размотри могућност проширења основа по којима се може побијати пресуда којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела, односно експлицитно навођење права оштећеног да побија ову одлуку у погледу трошкова. Тако је, рецимо, у црногорском законодавству изричито предвиђено право оштећеног да изјави жалбу против решења којим се споразум о признању кривице усваја.³⁷

Независно од *pro et contra* аргумената које смо представили у погледу права оштећеног на изјављивање жалбе против одлуке о трошковима садржане у пресуди којом је суд прихватио споразум о признању кривичног дела, неопходно је имати у виду да је Апелациони суд у Београду заузео јасан став по овом питању, бар када је у питању право окривљеног на изјављивање жалбе на одлуку о трошковима.³⁸ Премда се у конкретном случају није радило о праву оштећеног на изјављивање жалбе на одлуку о трошковима, из језичко-логичко-циљног тумачења сентенце из одлуке Апелационог суда може се закључити да је оштећени у истом положају као окривљени по том питању.³⁹ Једнако је значајан став Врховног касационог суда да „када су се јавни тужилац и окривљени споразумели и о трошковима кривичног поступка, те је пресудом донетом по споразуму о признању кривичног дела окривљени обавезан и да

изненађује да се у САД где се 95% случајева решава нагодбама тужилац преузео улогу суда па се све више говори о „тужилачком пресудитељском систему“ (*Prosecutorial Adjudication System*), у коме тужилац подиже оптужницу, одређује ко је крив, за које кривично дело и која му се казна треба изрећи. Све чешћа примена споразума у нашем праву, која се индиректно додатно подстиче поштравањем казни, прети да доведе до истог исхода претварајући јавног тужиоца у централну и најмоћнију фигуру кривичног поступка.“ В. Бајовић, *Тамна страна споразума о признању кривичног дела*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. 1, 2019, 240.

³⁶ Објективно посматрано, мала је вероватноћа да ће суд одбити да прихвати споразум само због одлуке о трошковима поступка. Још су мање шансе да ће јавни тужилац свесно, тј. малициозно поступати на штету оштећеног. Ипак, требало би унапред искључити сваку могућност злоупотребе која би се *in abstracto* могла јавити.

³⁷ Вид. члан 302. став 10. Законика о кривичном поступку, *Сл. лист ЦГ*, бр. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - одлука УС, 2/2015 - одлука УС, 35/2015, 58/2015 - др. закон, 28/2018 - одлука УС и 116/2020 - одлука УС.

³⁸ „Против одлуке о трошковима кривичног поступка садржане у пресуди којом се прихвата споразум о признању кривичног дела није дозвољена жалба“. Решење Апелационог суда у Београду Кж1 СПК 7/2017 од 21. 06. 2017. године, доступно у електронској правној бази *Paragraf Lex*.

³⁹ Сентенца из пресуде Врховног касационог суда Кзз 1027/2020 од 20. 10. 2020. године, доступна у електронској правној бази *Paragraf Lex*: „Не постоји законска могућност да се посебним решењем одлучи о обавези накнаде трошкова кривичног поступка садржаних у споразуму о признању кривичног дела који је прихваћен правноснажном пресудом“.

плати тачно дефинисане трошкове (међу којима нису трошкови оштећеног), доношењем посебног решења по члану 262. став 2. ЗКП којим је усвојен захтев оштећеног и окривљени обавезан на накнаду и тих трошкова, повређен је закон, па је Врховни касациони суд уважавањем захтева браниоца одбацио захтев за накнаду трошкова поднет од оштећеног“.⁴⁰

Коначно, оно што је забрињавајуће, а у овом контексту би се могло окарактерисати и као дискриминаторно, је правни став Врховног суда да парнични поступак не може служити за корекцију трошкова кривичног поступка. Наиме, странка се не може упутити на парницу у погледу трошкова кривичног поступка, иако су они имовинског карактера. Такође, одлучивање о трошковима поступка представља обавезан споредни предмет кривичног поступка, јер не постоји нека друга врста поступка у којима би се о њима могло одлучивати.⁴¹ Осим тога, одлука којом би се за расправљање трошкова упутило на парницу могла би се побијати захтевом за заштиту законитости, при чему би упућивање на парницу за трошкове кривичног поступка представљало беспотребно издвајање једног дела јединственог предмета суђења у посебан предмет суђења и његово изношење пред другу јурисдикцију, тј. стварање још једног самосталног спора.⁴²

V ОСЛОБОЂЕЊЕ ОКРИВЉЕНОГ ОД ОБАВЕЗЕ ПЛАЋАЊА ТРОШКОВА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА КАО ЈЕДНА ОД МОГУЋНОСТИ ПРИ ЗАКЉУЧЕЊУ СПОРАЗУМА О ТРОШКОВИМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Као што смо на више места навели, окривљени и јавни тужилац се приликом закључивања споразума о признању кривичног дела, између осталог, споразумевају и о томе да окривљени у целини или делимично плати настале трошкове, да буде ослобођен плаћања трошкова, или пак да трошкови падну на терет буџетских средстава.⁴³ Тако, једна од могућности која им стоји на располагању када се ради о преговарању о сегменту споразума везаног за трошкове поступка, а која се често у литератури наглашава као један од бенефита споразума, јесте могућност да окривљени буде ослобођен обавезе плаћања трошкова поступка. Но, питање је да ли се и колико често се заправо ова могућност користи у пракси.⁴⁴ Имајући у виду резултате истраживања

⁴⁰ Пресуда Врховног касационог суда Кзз 279/2020 од 21. 05. 2020. године, доступно у електронској правној бази *Paragraf Lex*.

⁴¹ Н. Вуковић, *Трошкови кривичног поступка – критичка анализа узорка од 342 судске одлуке, II део*, CRIMEN, година XIII, број 2, 2022, 202-203.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Вид. Н. Вуковић, *Трошкови кривичног поступка...I део*, *op. cit.*, 71-72.

⁴⁴ Сентенца из пресуде Врховног касационог суда Кзз 947/2018 од 10. 09. 2018. године, доступна у електронској правној бази *Paragraf Lex*: „Трошкови постављеног браниоца

спроведеног на подручју града Ниша, чијим узорком је обухваћено 430 предмета у којима је закључен и потврђен споразум о признању кривичног дела, или су вођени преговори за његово закључење у пракси Основног јавног тужилаштва у Нишу, у периоду од готово три пуне године, тј. од 01. 10. 2013. године, па до краја јула месеца 2016. године, очекивања окривљених да ће тужилац пристати на овакву врсту компромиса не би требало да буду нарочито охрабрујућа.⁴⁵ Наиме, резултати истраживања су указали да је до потпуног ослобођења окривљеног од обавезе плаћања трошкова кривичног поступка дошло само у једном предмету, што износи свега 0,26% од укупно испитаних узорака. Значајно је уочити да до било каквог попуштања није дошло у 21,09% случајева.⁴⁶ Парадоксалну ситуацију представља чињеница да су пресуде којима се прихвата закључени споразум о признању кривичног дела у коме је уговорено да се окривљени ослобађа обавезе плаћања трошкова поступка доношене у поступцима вођеним за кривична дела за која је прописана знатно виша казна затвора, те су последично и трошкови поступка били знатно већи у односу на трошкове поступака који се воде пред Основним јавним тужилаштвима.⁴⁷

Два су предуслова да би се ова могућност искористила, који се суштински свode на истовестан именитељ. Окривљени најпре мора да поднесе јавном тужиоцу неопходна уверења којима би се оправдало његово ослобођење од обавезе да надокнади трошкове поступка, која уверења потом јавни тужилац мора доставити суду приликом подношења споразума на прихватање.⁴⁸ Међутим, посматрано са аспекта анализираних пресуда, поступајући органи, по

не могу да падну на терет буџетских средстава суда када је споразум о признању кривичног дела прихваћен правноснажном пресудом којом је одлучено да трошкове поступка сноси окривљени“.

⁴⁵ И. Радивојевић, *op. cit.*, 52.

⁴⁶ И. Радивојевић, *op. cit.*, 63.

⁴⁷ „Из списка произилази да је у споразуму, који је окривљени закључио са Тужилаштвом за организовани криминал, наведено да саставни део споразума представља и договор да се окривљени ослободи дужности плаћања трошкова кривичног поступка из члана 261. став 2. тачке 1-6. и тачка 9. ЗКП. Поред тога, првостепени суд је обавезао окривљеног да надокнади трошкове поступка. С обзиром на изнето, евидентно је да се првостепена пресуда, у делу у коме је одлучено о трошковима кривичног поступка, не односи на предмет тог споразума“. Вид. решење Апелационог суда у Београду – Посебног одељења Кж1-По1. 14/12 од 26. 06. 2012. године и пресуду Вишег суда у Београду – Посебног одељења СПК-По1. 24/12 од 17. 05. 2012. године, објављени у: В. Вучинић, А. Трешњев, *op. cit.*, 300.

⁴⁸ В. Турањанин, *op. cit.*, 154.

свему судећи, нису у обавези да прихвате веродостојну медицинску документацију, већ дискреционо цене њену валидност.⁴⁹

Иначе, судови у пракси ретко користе ову могућност и када се ради о „класичним“ пресудама. Емпиријским истраживањем које смо спровели на локалном нивоу, у периоду од јануара до јуна 2022. године, обухватили смо 99 одлука кривичног одељења Основног суда у Крагујевцу и 37 одлука кривичног одељења Апелационог суда у Крагујевцу. У свега три одлуке, што износи 4,08% од укупног броја анализираних одлука, окривљени је ослобођен обавезе плаћања трошкова поступка.⁵⁰ Дакле, ради се о механизму подршке окривљеном који се налази у егзистенцијално неповољним условима, који се у пракси јакo ретко користи, иако се у теорији неретко помиње као један од бенефита споразума о признању кривице. Увидом у садржину одлука, закључили смо да судови не захтевају нужно од окривљених да приложе документацију којом би оправдали статус на основу кога бивају повлашћени у виду ослобођења од предметне обавезе, већ да им каткад просто „верују на реч“, наравно, пошто имају јасну представу о особеностима сваког појединог случаја на основу непосредног увида у списе предмета, што даје легитимитет оваквој дискреционој одлуци,⁵¹ која није базирана на уверењима достављеним непосредно од стране окривљеног.⁵² Сматрамо да наведену праксу треба имати

⁴⁹ Вид. Решење Апелационог суда у Крагујевцу Кж1 СПК-2/19 од 16. 12. 2019. године (необјављено) и пресуду Вишег суда у Крагујевцу СПК-23/19 од 31. 10. 2019. године (необјављена).

⁵⁰ Вид. Решење Основног суда у Крагујевцу број 4К-553/21 од 14. 03. 2022. године (необјављено); решење Основног суда у Крагујевцу број 4К-511/20 од 02. 03. 2022. године (необјављено) и решење Апелационог суда у Крагујевцу број Кж1- 196/22 од 30. 05. 2022. године (необјављено).

⁵¹ Уп. „Окривљени, да би стекао могућност ослобођења од плаћања трошкова, мора поднети тужиоцу сва неопходна уверења за то“. В. Турањанин, Споразум о признању кривичног дела..., *op. cit.*, 154.

⁵² Тако, Основни суд у Крагујевцу је у решењу број 4К-553/21 од 14. 03. 2022. године ослободио окривљеног од дужности да накнади трошкове поступка, и то како трошкове унапред исплаћене из буџетских средстава суда, тако и трошкове унапред исплаћене из буџетских средстава јавног тужилаштва. Наиме, окривљени је у молби навео да је осуђен на вишегодишњу казну затвора, да је живео са његовом мајком која је болесна, стара (74 године) и која је корисник социјалне помоћи, да издржава малолетног сина од 12 година, као и да не поседује имовину. У образложењу одлуке суд је навео да је узео у обзир материјално стање окривљеног, односно чињеницу да му је у међувремену престао радни однос, да се налази на издржавању вишегодишње казне затвора, те чињеницу да је окривљени отац малолетног детета које станује са мајком окривљеног, која је повремени корисник социјалне помоћи (што се закључује из дописа ЦСР „Шумадија“), као и да окривљени не поседује имовину (што произилази из извештаја Пореске управе града Крагујевца), из чега произилази да би плаћањем трошкова, а с обзиром на њихову висину, била доведена у питање његова и егзистенција његове деце, те је одлучио да окривљеног ослободи од дужности плаћања трошкова поступка. Дакле,

у виду, премда се не ради о пресудама којима је прихваћен споразум о признању кривичног дела, већ о пресудама које судови уобичајено доносе у оквиру редовног поступања.

VI УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ПРЕДЛОЗИ *DE LEGE FERENDA*

Имајући у виду аргументе презентоване у раду, може се закључити да су нормативна решења у погледу трошкова кривичног поступка, посматраних кроз призму „споразума о трошковима кривичног поступка“, у домаћем ЗКП садржински коректно конципирана. Међутим, у пракси, може доћи до спорних ситуација које се не би могле окарактерисати као безначајне, при чему у неким специфичним случајевима може доћи и до флагрантних повреда законом, па чак и уставом, зајемчених права појединих кривичнопроцесних субјеката, прворедно оштећеног.

Стога, сумирајући резултате спроведеног истраживања, дајемо неколико предлога чијом би се имплементацијом у домаће кривично процесно законодавство постојећа решења несумњиво подигла на квалитативно виши ниво:

1) Оштећеног би, сходно члану 319. ЗКП, требало обавестити макар о одлуци о трошковима кривичног поступка садржаној у споразуму о признању кривичног дела и експлицитно му омогућити право жалбе на исту;

окривљени уз молбу није приложио било какву документацију која се односи на наводе садржане у молби, тј. која би исте поткрепила, већ је то суд закључио из документације и података који су се налазили у списима предмета. Оно што би, по мишљењу аутора, у оваквим ситуацијама могло бити спорно, је чињеница да се фактичко стање током поступка може изменити, те бити другачије од оног које је постојало у време подношења документације на којој се овакве одлуке базирају. Стога, требало би узети као валидну искључиво молбу уз коју је приложена „свежа“ документација која би поткрепила наводе садржане у истој. Уп. Решење Вишег суда у Крагујевцу Кж-105/21 од 15. 04. 2021 године (необјављено): „Што се тиче жалбених навода оца окривљеног да се окривљени ослободи од дужности накнаде трошкова поступка, односно да се исти „максимално смање“, Виши суд налази да је жалба и у овом делу неоснована. Ово стога што се таква одлука доноси тек након брижљиве анализе свих релевантних околности, на основу објективно утврђених чињеница о имовном стању окривљеног и његове обавезе за сопствено издржавање, па тек уколико се утврди да је однос имовинске масе и обавеза такав да након подмирења егзистенцијалних потреба не остане ништа, суд може ослободити окривљеног од дужности да сноси у целини или делимично трошкове поступка. То даље значи да се одлука о ослобођењу од плаћања ових трошкова мора заснивати на провереним чињеницама, а не на простом тврђењу окривљеног, односно његовог оца да нема имовине или да је зарада или имовина чланова његове породице ниска, будући да то није произвољна, нити дискрециона мера, већ се мора заснивати на чињеницама. Како у списима предмета о свему претходном нема података, то је правилна одлука првостепеног суда да окривљеног обавезе на плаћање трошкова кривичног поступка.“

2) Сматрамо да би било целисходно изричито прописати да суд нема право доношења посебног решења којим би одлучио о трошковима поступка о којима није одлучено у пресуди којом је прихватио споразум закључен између јавног тужиоца и окривљеног;

3) Требало би апострофирати да суд може прихватити споразум којим је окривљени ослобођен од обавезе плаћања трошкова поступка само уколико окривљени уз образложену молбу достави и валидну документацију новијег датума којом би били поткрепљени наводи исте. Такође, у пракси би чешће требало користити ову могућност, јер је тренутно на нивоу пукe прокламације која се малтене не примењује.

Janko Munjić*

AGREEMENT ON THE COSTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS - DEFINITION, CONTENTIOUS ISSUES AND POSSIBLE PROCESSUAL ABUSES

Summary

The Republic of Serbia's positive criminal procedural law foresees three types of agreements that can be concluded between the public prosecutor and the defendant: an agreement on the recognition of a criminal offense, an agreement on the testimony of the accused, and an agreement on the testimony of a convicted person. The "agreement on costs of criminal proceedings" is an obligatory component of those agreements, with the exception of the agreement on the testimony of the convicted. In the paper, the author pointed out certain legislative omissions, namely the necessity for clarification and more sufficient legislative and technical formulation of the corresponding Criminal Procedure Code sections. In this regard, the focus is on the injured party's right to file an appeal against the judgment that accepted the plea agreement concluded between the public prosecutor and the defendant, with an emphasis on the right to challenge this judgment in the section where the costs of the criminal proceedings were decided. Furthermore, a specific section of the paper is devoted to the subject of relieving the defendant from the obligation to pay the costs of criminal proceedings, as one of the possibilities when concluding an agreement on the costs of criminal proceedings. The findings of the research

* Judicial assistant at the Court of Appeal in Kragujevac.

indicate that the Serbian legislator could or had to process the observed issues in a more appropriate way and suggestions were given in the final part of the paper, the implementation of which would raise the existing solutions to a qualitatively higher level. In this regard, suggestions were made in the last section of the paper, the implementation of which would elevate the existing solutions to a higher qualitative level.

Key words: *costs of criminal proceedings, plea bargain, agreement on the costs of criminal proceedings, procedural abuses, exemption from paying the costs of criminal proceedings, the right to a legal remedy, court practice.*

Никола Милосављевић*

Оригинални научни чланак
УДК: 004.8:34
DOI: 10.46793/GP.1402.23M

ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ ОДЛУЧИВАЊА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ**

Рад примљен: 13. 04. 2023.
Рад прихваћен за објављивање: 02. 10. 2023.

Капацитети вештачке интелигенције отварају нове могућности када је реч о унапређивању рада државних органа. Иако је примена ових система у раду државних органа увелико почела, још увек нема потпуно аутоматског одлучивања од стране вештачке интелигенције. Аутор у раду испитује на који начин је постојећим прописима регулисано питање аутоматског одлучивања вештачке интелигенције, посебно у домену заштите података о личности. Аутор анализира да ли је постојеће решење адекватно и које су могућности за унапређење решења. Циљ рада је да се применом социолошке и правнодогматске методе најпре испитају евентуални недостаци постојећег решења у погледу аутоматског одлучивања, а да се затим понуде нова решења којима ће се адекватније одговорити на притисак развоја вештачке интелигенције.

Кључне речи: вештачка интелигенција, аутоматизовано одлучивање, заштита података о личности.

I УВОД

Вештачка интелигенција (енг. *artificial intelligence*, нем. *Künstliche Intelligenz*) представља појаву која полако почиње да захвата све аспекте друштва. Између осталог, у правној теорији се све више разматра питање одлучивања вештачке интелигенције у правним стварима. Ово би могло имати утицаја на бројне процесноправне и материјалноправне аспекте одлучивања. Осим тога, одлучивање од стране вештачке интелигенције подразумева и обраду података о личности, те је важно испитати у којој мери појединци имају

* Асистент Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, nmilosavljevic@jura.kg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат рада на пројекту Нормативно кодирање вештачке интелигенције: изабрана питања – NormoCodeAI-034, финансиран од Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Крагујевцу.

могућност да одлучују о оваквој обради овог аспекта њихове личности. У наставку рада се најпре разматра примена вештачке интелигенције у одлучивању државних органа, а затим се испитује постојеће правно регулисање ове области. На крају се испитује домашај аутоматизованог одлучивања вештачке интелигенције и потреба за детаљним правним регулисањем. Настојимо да кроз овакву анализу испитамо да ли је постојећи ниво правног регулисања адекватан, како би дали предлоге за будући развој регулативе у овој области.

II ПРИМЕНА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ УЧЕЊА У ОДЛУЧИВАЊУ

Употреба вештачке интелигенције већини и даље изгледа као секвенца из научно-фантастичног филма. Стога ће многе зачудити да се вештачка интелигенција већ неко време примењује у раду привреде и државних органа. Развијене државе су препознале потенцијал који вештачка интелигенција може да пружи у решавању великог броја предмета. Како би ово боље разумели, потребно је да објаснимо принципе функционисања вештачке интелигенције.

Најпре треба истаћи да вештачка интелигенција на овом нивоу развоја не представља у потпуности реплику људске интелигенције. Под вештачком интелигенцијом се подразумевају системи код којих се поједине функције „природне“ или људске интелигенције имитирају или реплицирају. У данашњем смислу речи, вештачка интелигенција се највише везује за појам машинског учења (енг. *machine learning*). Класични софтвери (енг. *rule based*) су подразумевали да програмер састави алгоритам који се након тога извршава, чиме се обављају поједине логичке операције много брже него што то чини човек. Тако је први рачунарски програм *Deep Blue* победио светског првака у шаху Гарија Каспарова. Ипак, иако је савладао природну интелигенцију, *Deep Blue* још увек није користио машинско учење. Ово зато што су сви потези које је овај софтвер рачунао били унапред задати од стране програмера.¹ Са машинским учењем је развијена могућност да софтвер самостално, на бази постојећих информација и класификација, извуче закључак о правилу поступања у одређеној области и затим, на основу тако изведеног закључка, сам поступа. Нешто прецизније, вештачка интелигенција се састоји од два алгоритма – „класификатора“ и „ученика“. „Класификатор“ је и даље под пуном контролом човека. Реч је о алгоритму који врши класификацију података по одређеном задатом правилу. Други алгоритам, „ученик“ има задатак да уочи правило по коме се врши класификација података и да након

¹ M. C. Hong, C. K. Hui, *Towards a Digital Government: Reflections on Automated Decision-Making and the Principles of Administrative Justice*, 879, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/sacj31&collection=journals&id=512&startid=&enddid=543>, датум посете: 23. 09. 2022.

тога то исто правило примени на нове податке.² Осим ових система, које можемо назвати и супервизованим, јер програмер мора да објасни машини како да врши класификацију, развијени су и несупервизовани системи који, на основу постојеће структуре података, извлаче закључак о класификацији коју треба извршити.³ Такође, развијени су и системи тзв. дубоког учења (енг. *deep learning*) код којих долази до стварања вештачких неуролошких веза између алгоритама, што се још више приближава природној интелигенцији.⁴ Суштински, оно што је постигнуто јесте да је софтвер способан да сам изводи закључак на бази података који су му предочени. Ипак, услов је да је софтвер располагао довољном количином података, те се овде уводи појам „велике групе података“ (енг. *big data*). Велике групе података представљају полазну основу за софтвер који примењује машинско учење и изводи закључак о поступању и начину класификовања, а затим и доноси одлуку у складу са изведеним закључком.⁵ Конкретна корист за човека се састоји управо у томе што се велике количине података могу обрадити у јако кратком временском року.⁶

Поставља се питање како се овакви системи машинског учења могу користити у области рада државних органа. Најпре, ови системи се користе код програма које називамо „детектори“. На бази „научене“ класификације, ови софтвери претражују податке и истовремено елиминишу оне који се сматрају непожељним. Тако се користе софтвери подешени да траже говор мржње или друге неприкладне коментаре или кривична дела на интернету и аутоматски их бришу. Осим тога детектори се користе и у доказном поступку како би се брже лоцирали документи који представљају доказ. Затим, ту су и софтвери који применом машинског учења „предвиђају будућност“. На бази података о досадашњим догађајима, софтвер може предвидети догађаје који ће се десити у будућности. Овакви софтвери могу бити веома корисни у планирању буџета или опредељивању средстава за рад служби за ванредне ситуације, јер се на бази података о досадашњем броју пожара, криминала и слично могу

² L. Barrett, *Deconstructing Data Mining: Protecting Privacy and Civil Liberties in Automated Decision-Making*, 155-156, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/gtltr1&collection=journals&id=153&startid=&end=159>, датум посете: 23. 09. 2022.

³ A. Z. Huq, *A Right to a Human Decision*, 631, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/27074704>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁴ C. Castets-Renard, *Accountability of Algorithms in the GDPR and beyond: A European Legal Framework on Automated Decision-Making*, 98, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/frdipm30&collection=journals&id=97&startid=&end=144>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁵ L. Barrett, *op. cit.*, 153-154; A. E. Waldman, *Power, Process, and Automated Decision-Making*, 614, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/flr88&collection=journals&id=629&startid=&end=648>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁶ С. Андоновић, *Стратешко-правни оквири вештачке интелигенције у упоредном праву*, Страни правни живот бр. 3, 2020, 120.

направити предвиђања о алокацији средстава и опреме према потребама. Затим, могу се користити и „симулатори“. Софтвер овог типа применом машинског учења, на бази постојећих података, симулира будуће проблематичне ситуације и омогућава њихово решавање унапред и адекватну припрему (нпр. поступање у ванредном стању).⁷ Софтвери који примењују машинско учење могу бити употребљени и за „профилисање“ одређене личности, што може бити значајно за утврђивање идентитета починиоца кривичног дела.⁸ Коначно, ови софтвери се могу користити и за просто одлучивање и решавање појединачних управних и судских ствари.

Наведене ситуације представљају само потенцијалне могућности за примену вештачке интелигенције. Ипак, државни органи у САД, Аустралији, Канади и другим развијеним државама већ користе неке од система који примењују машинско учење. Тако се у САД користе системи који асистирају полицији и правосудју. Америчка полиција користи *PredPol*, софтвер помоћу кога предвиђа извршење кривичних дела у појединим деловима градова и других насеља и према њему алоцира своје ресурсе.⁹ С друге стране, у америчком правосудју је већ неко време у употреби систем *COMPAS* (енг. *Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions*) помоћу кога се, употребом вештачке интелигенције, предвиђа колико је вероватно да окривљени, с обзиром на досадашње понашање, понови кривично дело. На овај начин, софтвер помаже судији да одлучи коју казну треба одредити окривљеном.¹⁰ Применом система *e-discovery* амерички адвокати смањују време и трошкове припреме за суђење, јер помоћу њега детектују документе који представљају доказ у поступку.¹¹ Слично овоме, компаније користе *Blue J Legal* систем вештачке интелигенције помоћу ког детектују пореске утаје међу пореским пријавама на бази претходног искуства.¹² Аустралијска пореска управа примењује слични софтвер за обрачун пореске обавезе.¹³ Такође, у Аустралији је планирано увођење система контроле пасоша применом

⁷ H. Margetts, *Rethinking AI for Good Governance*, 361-365, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48662048>, датум посете: 23. 09. 2022.; A. E. Waldman, *op. cit.*, 617.

⁸ K. Weste, T. Clarke, *Human Rights Drowning in the Data Pool: Identity-Matching and Automated Decision-Making in Australia*, 25, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/hurighdef27&collection=journals&id=101&startid=&end=104>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁹ M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 883.

¹⁰ H. Margetts, *op. cit.*, 364.

¹¹ D. N. Klutz, D. K. Mulligan, *Automated Decision Support Technologies and the Legal Profession*, 872, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/berktech34&collection=journals&id=907&startid=&end=944>, датум посете: 23. 09. 2022.

¹² A. Agrawal, J. S. Gans, A. Goldfarb, *Artificial Intelligence: The Ambiguous Labor Market Impact of Automating Prediction*, 35, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26621238>, датум посете: 23. 09. 2022.

¹³ M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 880.

вештачке интелигенције.¹⁴ Канада примењује системе вештачке интелигенције ради анализе поднетих имиграционих пријава, што знатно скраћује време доношења одлуке по предмету.¹⁵ Осим државних органа и приватне компаније се широко користе овим системима. Тако банке користе системе засноване на машинском учењу у циљу анализе поднетих захтева за добијање кредита, којима се предвиђа вероватноћа враћања кредита и процењује оправданост доделе кредита по захтеву.¹⁶

Наведени примери показују да су системи засновани на вештачкој интелигенцији већ неко време присутни у нашим животима. Могућности и поузданост ових система свакодневно напредују и скраћују време које је потребно за одлучивање, што је у крајњем у интересу свих нас. Ипак, ову помало идиличну слику доводи у сумњу питање заштите људских права. Да ли ће некоме бити продужена казна затвора, одобрен кредит, покренута истрага и сл., директно зависи од ових система. Пошто је реч о важним људским правима, поставља се питање колико поверење можемо пружити овим системима.

Емпиријски је потврђено да су управо наведени системи, COMPAS и *PredPol* показали изражени расизам у доношењу одлука.¹⁷ Наиме, иако се у теорији често идеализује да су машине, за разлику од људи, потпуно објективне и непристрасне, пракса је показала другачије. Показало се да наведени системи одређују дуже казне и чешће препознају као криминалце афро-американце и латино-американце.¹⁸ Осим тога, софтвери које примењују банке су се показали такође као расистички, будући да су ређе одобравали кредит афро-американцима и латино-американцима.¹⁹ Иако су наведени софтвери објективни, проблем настаје због начина на који функционишу. Сви наведени софтвери своје одлучивање базирају на већ донетим одлукама из појединих служби. Будући да је расизам био присутан у ранијим одлукама које су доносили људи, тај расизам је само пренет на софтвер који се користио тим одлукама.²⁰ Поред тога, емпиријски је утврђено да извођење закључака од стране ових софтвера некада може бити непредвидиво. Софтвери још увек

¹⁴ K. Weste, T. Clarke, *op. cit.*, 26.

¹⁵ M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 883.

¹⁶ *Ibid.*, 898.

¹⁷ L. Barrett, *op. cit.*, 157; M. Langford, *Taming the Digital Leviathan: Automated Decision-Making and International Human Rights*, 144, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/ajilunbo114&collection=journals&id=141&startid=&end=146>, датум посете: 23. 09. 2022; H. Margetts, *op. cit.*, 364; M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 883; K. Weste, T. Clarke, *op. cit.*, 27.

¹⁸ L. Barrett, *op. cit.*, 158; H. Margetts, *op. cit.*, 364.

¹⁹ T. B. Gillis, J. L. Spiess, *Big Data and Discrimination*, 464, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26590562>, датум посете: 23. 09. 2022.

²⁰ M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 886; A. E. Waldman, *op. cit.*, 622.

нису способни да оцене који су критеријуми битни са људског аспекта.²¹ Тако је у пракси тестиран систем детектора који је требало да разликује слике паса од вукова. Након пар унетих класификација, систем је готово без грешке разликовао псе од вукова. Међутим, у току теста је утврђено да је критеријум разликовања који је систем користио шума која је редовно била у позадини на сликама вукова, а није је било на сликама паса.²² Коначно, могуће су и грешке карактеристичне за све компјутерске програме, односно да машина просто начини грешку. Тако је примена ових софтвера у Аустралији и Канади праћена скандалом, јер је софтвер који је примењен у социјалној служби доделио више средстава корисницима изазивајући огромну штету у буџету.²³

Наведене грешке не треба да обесхрабре. Сви наведени системи су релативно скоро развијени. Постојеће грешке и неизвесности временом ће готово извесно бити превазиђене. Ипак, чињеница је да примена ових система у одлучивању о људским правима изазива како моралне, тако још више правне дилеме. Основни проблем код примене ових система се састоји у томе што ток одлучивања није транспарентан.²⁴ Другим речима, ови системи на овом нивоу развоја могу да донесу одлуку на бази наученог метода одлучивања и претраге, али не могу да је образложе. Једно од могућих решења би било дозволити транспарентност у погледу начина функционисања ових софтвера. Међутим, истраживања показују да откривање изворног кода ових софтвера не значи пуно. Поред чињенице да већина не може да протумачи наведени код, из кода није могуће видети на који начин је у конкретном случају изведен закључак. Осим тога, изворни код може бити злоупотребљен од стране конкурената, што може нанети штету компанијама које развијају ове софтвере.²⁵ Једна од могућности превазилажења ових проблема је заправо контрола *input*-а односно података на којима се софтвери „уче“. Међутим, показало се у једном емпиријском истраживању да је и поред искључивања тзв. „расистичких“ *input*-а, систем и даље показивао висок степен расизма у одлучивању.²⁶

Услед постојања наведених недостатака ради се на развоју софтвера, којима ће се омогућити увид у начин одлучивања софтвера који примењују машинско учење.²⁷ Осим тога, системи се све више усавршавају како би се могућност грешке свела на минимум. Ипак, дискутабилно је да ли је увођење оваквих система у складу са начелима судских и управних поступака и са

²¹ M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 885.

²² A. E. Waldman, *op. cit.*, 618.

²³ M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 881; M. Langford, *op. cit.*, 142.

²⁴ J. A. Kroll *et al.*, *Accountable Algorithms*, https://www.jstor.org/stable/26600576?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents, датум посете: 23. 09. 2022; H. Margetts, *op. cit.*, 366; A. E. Waldman, *op. cit.*, 623-624.

²⁵ J. A. Kroll, *et al.*, *op. cit.*, 657-660.

²⁶ T. B. Gillis, J. L. Spiess, *op. cit.*, 469.

²⁷ J. A. Kroll, *et al.*, *op. cit.*, 650-651; M. C. Hong, C. K. Hui, *op. cit.*, 889; A. E. Waldman, *op. cit.*, 618-619.

правним системом уопште. Принципи правног одлучивања развијани су у време када су по путевима ишле коњске запреге, те су прописи у многим аспектима неприлагођени могућности вођења поступка и доношења одлуке од стране машина. Стога је потребно након овог кратког прегледа могућности вештачке интелигенције и проблема који настају у пракси испитати како правни систем одговара на примену наведених софтвера.

III ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ АУТОМАТСКОГ ОДЛУЧИВАЊА

Одлучивање применом вештачке интелигенције је у позитивном праву регулисано само делимично и то у оквирима права заштите података о личности. На европском нивоу оно је уређено Општом уредбом о заштити података о личности,²⁸ на чијим основама је, у складу са обавезом хармонизације, усвојен Закон о заштити података о личности.²⁹ Одредбама ових прописа регулише се аутоматизовано одлучивање и профилисање. Оне су уведене управо са циљем регулисања аналитичког одлучивања заснованог на великим групама података. Дефиниција аутоматизованог одлучивања није дата, док је чланом 4. ЗЗПЈ (4. GDPR) одређено да је профилисање сваки облик аутоматизоване обраде који се користи да би се оценило одређено својство личности, посебно у циљу анализе или предвиђања радног учинка физичког лица, његовог економског положаја, здравственог стања, личних склоности, интереса, поузданости, понашања, локације или кретања. У вези са аутоматским одлучивањем и профилисањем је прописано да лице на које се подаци односе има право да се на њега не примењује одлука донета искључиво на основу аутоматизоване обраде, укључујући и профилисање, ако се том одлуком производе правне последице по то лице или та одлука значајно утиче на његов положај.³⁰ Ова одредба представља заправо примену принципа контроле података од стране лица на које се подаци односе који је примењен кроз цело право заштите података о личности.³¹ Одредбом се омогућује лицу на које се подаци односе да одлучи о томе да ли ће на њега бити примењено аутоматизовано одлучивање и профилисање или не.

²⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (GDPR), *OJ L 119*, 1–88, 4. 5. 2016.

²⁹ Закон о заштити података о личности (ЗЗПЈ), *Службени гласник РС*, бр. 87 од 13. новембра 2018.

³⁰ Чл. 38. ст. 1. ЗЗПЈ и чл. 22. ст. 1. GDPR.

³¹ M. Hawath, *Regulating Automated Decision-Making: An Analysis of Control over Processing and Additional Safeguards in Article 22 of the GDPR*, 162, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/edpl7&collection=journals&id=179&statedid=191>, датум посете: 23. 09. 2022.

У теорији је спорно да ли оваква одредба представља „забрану одлучивања“ или „право на супротстављање аутоматизованом одлучивању“.³² Проблем у тумачењу је настао због начина на који је одредба редигована, јер је одређено да лице „има право да се на њега не примењује“ (енг. *“right not to be subject to...”*). Иако је било предлога да се ова одредба изричито уреди као забрана, задржано је решење из раније Директиве у овој области.³³ У теорији је чак изражен став да је решење из Директиве било више конципирано као забрана него што је то случај са садашњим решењем.³⁴ Разлика није само стилска. Уколико наведена одредба представља забрану, у том случају се на лице на које се подаци односе не сме применити аутоматско одлучивање и профилисање, сем ако не постоје изузеци из наредног става. Уколико је пак реч о праву, онда лице на које се подаци односе има само право да се супротстави пред надлежним органима аутоматском одлучивању, а ни на то неће имати право ако су присутни изузеци из наредног става.³⁵ У нашој правној теорији је изражен став да је реч о праву.³⁶ Ипак, *Article 29 Working Party /European Data Protection Board*, као тело у које су окупљени сви повереници за заштиту података о личности Европске уније, изразило је став да је у питању забрана, а не право.³⁷ Ставови овог тела су веома утицајни. Међутим, једино релевантно тумачење права Европске уније је тумачење Суда правде Европске уније, те ћемо у будућности видети како ће у судској пракси ова недоумица бити решена.

Оно што је несумњиво јесте да домаћа одредба није велики. Истина је да је одредба тако формулисана да аутоматизовано одлучивање није искључиво везано за системе машинског учења, што је добро, јер се у будућности могу развити и други напреднији системи. Истовремено покривени су и традиционални софтвери (енг. *rule based*). Такође, одредба није ограничена само на одлучивање од стране државних органа, већ се односи и на приватне

³² M. Hawath, *op. cit.*, 164; L. Tosconi, *The right to object to automated individual decisions: Resolving the ambiguity of Article 22(1) of the General Data Protection Regulation*, 1, <https://ssrn.com/abstract=3845913>, датум посете: 23. 09. 2022.

³³ L. Tosconi, *op. cit.*, 11.

³⁴ A. Himanshu, *Automated Decision Making: European (GDPR) and Indian Perspective (Indian Personal Data Protection Bill, 2018)*, 2, <https://ssrn.com/abstract=3680409>, датум посете: 23. 09. 2022.

³⁵ S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *Why a right to explanation of automated decision-making does not exist in the General Data Protection Regulation*, 37-39, <https://ssrn.com/abstract=2903469>, датум посете: 23. 09. 2022; M. Hawath, *op. cit.*, 164.

³⁶ Z. Jovanović, S. Andonović, *Automated decision making in administrative procedure: myth or reality?*, НБП, Наука, безбедност, полиција: часопис Полицијске академије бр. 25 (3), 2020, 67.

³⁷ E. Bayamlioglu, *Transparency of Automated Decisions in the GDPR: An Attempt for systemization*, 32, <https://ssrn.com/abstract=3097653>, датум посете: 23. 09. 2022; L. Tosconi, *op. cit.*, 3-4.

компаније.³⁸ Ипак, њено дејство је ограничено на случајеве искључивог или преобладајућег аутоматизованог одлучивања и профилисања, што значи да не покрива случајеве у којима системи вештачке интелигенције само асистирају одлучивању.³⁹ Ово ограничење је уведено под притиском банака и осигуравајућих друштава које примењују софтвере за профилисање и аутоматско одлучивање, али се коначна одлука доноси од стране човека.⁴⁰ Притом, захтевано је да ниво људског одлучивања буде значајан, што није лако одредити. Затим, примена одредбе је додатно ограничена захтевом да одлучивање или профилисање мора имати правне последице или значајно утицати на живот лица на које се подаци односе. Према ставовима у теорији реч је о свакој одлуци која утиче на понашање, преференце и околности лица на које се подаци односе. Под њима нарочито треба разумети одлуке којима се утиче на финансије, образовање, запослење или приступ здравственом систему. Овде су убројане и све одлуке којима се лице на које се подаци односе дискриминише по неком основу.⁴¹ Према другима, овде треба подвести све одлуке којима се регулише неки друштвени однос.⁴² Коначно, дејство одредбе је искључено и у случајевима када се аутоматизовано одлучивање и профилисање примењује од стране надлежних органа у посебне сврхе, што значи да ове гаранције неће важити у случају када аутоматизовано одлучивање и профилисање примењују органи кривичног гоњења.⁴³

Осим ових ограничења, ставом другим је прописано да наведено право или забрана неће важити ако је одлука: 1) неопходна за закључење или извршење уговора између лица на које се подаци односе и руковођаца; 2) заснована на закону, ако су тим законом прописане одговарајуће мере заштите права, слобода и легитимних интереса лица на које се подаци односе; 3) заснована на изричитом пристанку лица на које се подаци односе. Прописивање могућности пристанка и унапред датог пристанка кроз уговор на аутоматизовану обраду изазива одређене сумње у гаранцију заштите интереса појединца. Ово због тога што би економски јача страна, која по правилу примењује системе машинског учења, могла да принуди лице на које се подаци односе на пристапак, као услов за закључење посла (нпр. давање кредита).⁴⁴ Из тог разлога су предвиђене додатне гаранције прописане ставом 3. према којима је руковођац дужан да

³⁸ E. Bayamlioğlu, *op. cit.*, 8.

³⁹ Ово је изричито потврђено и у пресуди немачког Савезног врховног суда VI ZR 156/13, 28. 01. 2014 – SCHUFA, нав. према: E. Bayamlioğlu, *op. cit.*, 6-7; S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 34.

⁴⁰ E. Bayamlioğlu, *op. cit.*, 7.

⁴¹ A. Himanshu, *op. cit.*, 7.

⁴² E. Bayamlioğlu, *op. cit.*, 10.

⁴³ A. von Ungern-Sternberg, § 30 *Diskriminierungsschutz bei algorithmenbasierten Entscheidungen*, 20, <https://ssrn.com/abstract=3828696>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁴⁴ E. Bayamlioğlu, *op. cit.*, 34.

примени одговарајуће мере заштите права, слобода и легитимних интереса лица на које се подаци односе, а најмање право да се обезбеди учешће физичког лица под контролом руковођа у доношењу одлуке (енг. *human in the loop*), право лица на које се подаци односе да изрази свој став у вези са одлуком, као и право лица на које се подаци односе да оспори одлуку пред овлашћеним лицем руковођа. Сем тога, да би пристанак био валидан, у складу са чл. 23. ЗЗПЈ (чл. 13. GDPR), потребно је да је лице пре давања пристанка било упознато са тим да ће бити примењено аутоматизовано одлучивање или профилисање и да добије најмање сврсисходне информације о логици која се при томе користи, као и о значају и очекиваним последицама те обраде по њега.

Овим последњим условом је заправо захтевано постојање образложења аутоматизоване одлуке. Ипак, ово образложење не представља *ex post*, већ *ex ante* образложење одлуке.⁴⁵ Другим речима, лице пре него што да пристанак мора бити упознато са основним начинима функционисања система који се примењује. Ово је и изричито признато у одлукама италијанског Касационог и немачког Савезног врховног суда.⁴⁶ Међутим, дато образложење не подразумева откривање изворног кода програма нити других пословних тајни.⁴⁷ Такође, није захтевано да наведено образложење садржи правно-логичко образложење одлуке коју је аутоматизовани систем донео попут образложења одлуке државних органа, већ само значајну информацију о томе на који начин систем технички обрађује податке.⁴⁸ Значај оваквог образложења, с обзиром на различитост образовања појединаца, би могао бити дискутабилан.⁴⁹

Пристанак лица на које се подаци односе је праћен још једним условом. Аутоматизована обрада и профилисање на бази пристанка, не може бити заснована на посебним врстама података о личности, сем у случајевима у којима је обрада ових података изузетно допуштена у складу са ЗЗПЈ и ако су обезбеђене одговарајуће мере заштите права, слобода и легитимних интереса лица на које се подаци односе.⁵⁰ Реч је о заштити посебно осетљивих података о личности, који у оквиру целе области имају посебну заштиту и њихова обрада је

⁴⁵ S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 47. Има и ставова према којима се овде може мислити и на *ex post* и на *ex ante* образложење. A. Himanshu, *op. cit.*, 10. У пракси, међутим, видели смо да системи за *ex post* образложење још увек нису развијени.

⁴⁶ Пресуда немачког Савезног врховног суда VI ZR 156/13, 28. 01. 2014, SCHUFA нав. према: S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 24.; и пресуда италијанског Касационог суда 14381/2021, 25. 05. 2021. год., нав. према: G. Bincoletto, *Supreme Court of Cassation on Automated Decision Making: Invalid Consent if an Algorithm is Not Transparent*, 252, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/edpl7&collection=journals&id=266&startid=&endid=271>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁴⁷ S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 29-30.

⁴⁸ E. Bayamhoğlu, *op. cit.*, 19-20; S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 19.

⁴⁹ S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 46.

⁵⁰ Чл. 38. ст. 3. ЗЗПЈ и чл. 22 ст. 3. GDPR.

забрањена осим у посебним случајевима. Додатна заштита ових података је у складу са ризиком који производи могућност давања пристанка на обраду.⁵¹

IV ПОТРЕБА СВЕОБУХВАТНОГ РЕГУЛИСАЊА

Није тешко закључити на основу анализе наведене одредбе да је регулисање одлучивања вештачке интелигенције у доброј мери поднормирано и неадекватно. Ово тврдимо из више разлога. Прво, вештачка интелигенција, односно примена метода машинског учења представља свеобухватни друштвени феномен. Наведеном одредбом је регулисано само питање заштите података о личности са аспекта аутоматизованог одлучивања и профилисања. Иако је наведена одредба уведена управо из разлога примене метода машинског учења на велике групе података (енг. *big data analytics*),⁵² овим се не завршавају све правне последице и ризици које примена ових метода изазива, јер као што смо видели, постоје системи који се примењују и за детектовање, симулацију и слично. Штавише, ни предлог нове регулативе о вештачкој интелигенцији који је у припреми, не регулише још увек све области.⁵³ Даље, поред чињенице да се морају регулисати аспекти и других грана права, наведена одредба је ограниченог дејства и у погледу заштите података, јер се њоме пружа заштита само подацима о личности, а не и осталим подацима.

Чак и на нивоу заштите података о личности, наведена одредба се чини поднормираном и неадекватном. Најпре, није адекватно регулисати јединственом одредбом одлучивање јавног и приватног сектора. Аутоматизовано одлучивање у јавном сектору мора бити праћено вишим стандардима и гаранцијама него што је то случај са приватним сектором. Наведена одредба је више прилагођена потребама банака и осигуравајућих друштава, које за сада једине примењују машинско учење у ширем обиму. Међутим, као што смо видели, због ограничења дејства она се управо на њих не примењује. С друге стране, државни органи у свом одлучивању морају остварити далеко виши ниво транспарентности у одлучивању.⁵⁴ Осим тога, ту су и одређена начела судског и управног поступања која се морају испоштовати, која су неважна у приватном сектору. У првом реду ту мислимо на право на жалбу. Како би се оно адекватно остварило неопходно је да свака одлука државног органа има правно-логичко образложење. На овом нивоу развоја софтвери који примењују машинско учење нису још увек у стању да за

⁵¹ L. Tosconi, *op. cit.*, 16.

⁵² E. Bayamhoğlu, *op. cit.*, 27; A. Himanshu, *op. cit.*, 1.

⁵³ European Commission, Proposal for a regulation of the european parliament and of the council laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts (AIA), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>, датум посете: 16. 03. 2023.

⁵⁴ E. Bayamhoğlu, *op. cit.*, 17; S. Wachter, B. Mittelstadt, L. Floridi, *op. cit.*, 31.

донету одлуку пруже правно-логичко образложење. Самим тим је ограничена и могућност жалбе, а чини се илузорним и признато право да се аутоматизована одлука оспори.⁵⁵ Другостепени орган не може одлучивати по жалби уколико не постоји образложење које наведену одлуку прати. Образложење начина функционисања система је стога недовољно када је реч о одлучивању државних органа. Поставља се и питање процесне равноправности, јер се може десити да једна страна у поступку примењује системе вештачке интелигенције у циљу прибављања доказа, док друга нема средстава да то себи приушти.⁵⁶

Осим наведеног и гаранције које су пружене се не чине адекватним ни када је реч о приватном сектору. У теорији је изражен јасан став о потреби увођења више транспарентности и контроле рада алгоритама уз примену принципа минимизације података.⁵⁷ Прво, *ex ante* информисање о начину функционисања система не значи пуно лицима која нису информатичари и не разумеју принципе машинског учења. Отуда, ова одредба не пружа пуно у погледу демократизације примене вештачке интелигенције. Осим тога, пристанак као средство при овако ограниченим могућностима за транспарентност има мали значај, а може бити и изнуђен у циљу закључења неопходних уговора.⁵⁸ Коначно, ни гаранција којом се предвиђа да крајњу одлуку мора донети човек не представља идеално решење. У теорији је утврђено да је могуће симулирати људско присуство у одлучивању.⁵⁹ Дискутабилно је и колико би уопште било могуће да човек обради велике групе података.⁶⁰ Сем тога, људско одлучивање је по многим карактеристикама слично одлучивању вештачке интелигенције, нарочито у погледу могућности грешке и дискриминације. Чак је и транспарентност упитна имајући у виду могућност постојања скривених мотива.⁶¹ Због тога се у теорији истиче да људско одлучивање није *panacea*, односно лек за све проблеме.⁶² Ипак, обезбеђивање људског одлучивања на овом нивоу развоја представља и даље најзначајнију гаранцију. Ово је потврђено и у одлуци Врховног суда Савезне државе Висконсин из 2016. године.⁶³ Предлог АИА Европске уније, управо предвиђа људско одлучивање

⁵⁵ E. Bayamlioglu, *op. cit.*, 40.

⁵⁶ M. Hawath, *op. cit.*, 168.

⁵⁷ M. Hawath, *op. cit.*, 169-173.

⁵⁸ M. Hawath, *op. cit.*, 166.

⁵⁹ K. Brennan-Marquez, K. Levy, D. Susser, *Strange Loops: Apparent versus Actual Human Involvement in Automated Decision Making*, 749. и даље, <https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/berktech34&collection=journals&id=799&startid=&enddid=826>, датум посете: 23. 09. 2022.

⁶⁰ M. Hawath, *op. cit.*, 167-168.

⁶¹ A. Z. Huq, *op. cit.*, 636-646.

⁶² G. Lazcoz, P. De Hert, *Humans in the GDPR and AIA governance of automated and algorithmic systems. Essential pre-requisites against abdicating responsibilities*, 27, <https://ssrn.com/abstract=4016502>, датум посете: 23. 09. 2023.

⁶³ A. Z. Huq, *op. cit.*, 617.

као главни гарант заштите од потенцијално штетних ефеката вештачке интелигенције. У овој фази усвајања предвиђено је да се увек мора обезбедити људски надзор у функционисању вештачке интелигенције, како у погледу података који се уносе, тако и у погледу могућности да се рад вештачке интелигенције прекине.⁶⁴ Ово је у складу са прокламованом „човеко-центричном“ оријентацијом акта.⁶⁵ Људско одлучивање се за разлику од вештачке интелигенције карактерише већом отвореношћу у погледу примене различитих правних принципа. Примена вештачке интелигенције би потенцијално могла да ограничи или у потпуности искључи развој праксе у одлучивању. Коначно, машинско учење није могуће применити у областима у којима не постоји развијена пракса.⁶⁶

Док се системи машинског учења не усаврше толико да могу да образложе донету одлуку, сматрамо да је оправдано увести право на приговор лица на које се подаци односе. Уместо информације о начину функционисања система, лице би било информисано о томе да се примењује аутоматизовано одлучивање и да против такве одлуке има право да поднесе приговор. Уколико лице не би било задовољно необразложеном одлуком, оно би могло да упuti приговор, након чега би о његовом предмету одлучивао човек. На овај начин би се постигла равнотежа интереса. С једне стране, омогућава се коришћење машинског учења за решавање великог броја предмета, чиме се остварује општи интерес убрзавања одлучивања, а, с друге стране, странци се даје могућност да, ако није задовољна одлуком, приговором тражи одлучивање од стране човека. Истовремено, тиме се превазилази проблем који постоји у погледу одсуства *ex post* образложења, јер се приговором само одлука оспорава и тражи класично одлучивање од стране човека. Под овим условима сматрамо да би било могуће увести аутоматизовано одлучивање и у рад јавних органа, мада је потребно решити и друге проблеме.

V ЗАКЉУЧАК

Сprovedеном анализом утврдили смо да постоје капацитети и могућности за примену вештачке интелигенције у одлучивању државних органа. Штавише, бројни системи већ сада асистирају раду државних органа САД, Аустралије и Канаде, са различитим успехом. Основни проблем ових система јесте недостатак транспарентности, односно чињеница да још увек нису развијени начини да се уђе у логику одлучивања ових система која је аутономна. Поред тога, показали су изврстан степен дискриминативности у одлучивању. Овакви проблеми не треба да чуде нити да обесхрабре, јер су наведени системи још увек у повоју. Ипак, ово актуелизује потребу правног регулисања

⁶⁴ Чл. 14. AIA.

⁶⁵ G. Lazcoz, P. De Hert, *op. cit.*, 9.

⁶⁶ A. Z. Huq, *op. cit.*, 684.

аутоматизованог одлучивања, које је у овом тренутку ограничено на област заштите података о личности. Иако је дискутабилно да ли је реч о општој забрани или праву, начелно лице на које се подаци односе има могућност да искључи аутоматизовано одлучивање и профилисање, што не представља пуну контролу будући да може бити принуђено да пристанком од ове могућности одустане. Стога сматрамо да је приговор на одлуку донету од стране вештачке интелигенције, којим би се омогућило одлучивање од стране човека, далеко боље решење. На овај начин би били боље заштићени интереси појединца и превазиђен проблем нетранспарентности одлучивања вештачке интелигенције.

Nikola Milosavljević*

THE LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AUTOMATED DECISION MAKING

Summary

Capacities of artificial intelligence create new possibilities in advancing governmental work. Although the application of these systems already started, there is still no complete automated artificial intelligence decision-making. In the following paper, the author examines the current regulation of artificial intelligence automated decision-making, especially in the data protection domain. The author analyses if the current solution is acceptable and if there were possibilities for advancement. The aim of the paper is, using the sociological and dogmatic method, to make a survey of possible deficiencies of current automated decision-making regulation and to offer new solutions that would be aligned with artificial intelligence development.

Keywords: *artificial intelligence, automated decision-making, data protection.*

* Teaching assistant, Faculty of Law, University of Kragujevac.

Душица Г. Ковачевић*

Прегледни научни чланак
УДК: 347.44
DOI: 10.46793/GP.1402.37K

ПАМЕТНИ УГОВОР - РЕВОЛУЦИЈА У УГОВОРНОМ ПРАВУ ИЛИ ЗАМЕНЉИВ КОНСТРУКТ?

Рад примљен: 16. 05. 2023.
Рад исправљен: 10. 10. 2023.
Рад прихваћен за објављивање: 13. 10. 2023.

Развој информационих технологија нуди прегршт могућности за иновативне појаве међу којима је и паметни уговор (енгл. smart contract). Концепт паметног уговора као савремено решење инкорпорира више димензија технологије стварајући (правне) односе између свог аутора и сагласне стране. У циљу расветљавања стварног места паметног уговора у односу на (уговорно) право у раду се анализирају карактеристике паметних уговора користећи компаративни приступ у контексту класичних уговора. Уједно се указује на предности и ограничења примене паметних уговора кроз објашњење његових замишљених примена на стваран судски случај и кроз појашњење принципа упада у спровођење паметног уговора на примеру ДАО фонда.

Кључне речи: блокчејн, уговорно право, паметни уговор, децентрализација, самоизвршење.

I УВОД

Целокупни начин функционисања друштвене заједнице се заснива на узрочно-последичним везама заснованим на контролним спрегама које представљају својеврсне гаранте очекиваних исхода. Намеравање активности предузете ради остваривања очекиваног исхода се заснивају на поверењу датом другој страни од чије контрактивности зависи жељени исход, односно на основу поверења у регулаторну улогу посредника. Споразуми између физичког лица и послодавца, банке, компаније или друге организације усмеравају будуће деловање двеју страна на начин који је претпостављен на основу прихваћених обавеза и одговорности. Појединци редовно делују сами, а њихово деловање је додатно оснажено могућношћу позивања на формални правни систем који осигурава да ће

* Истраживачица приправница - Институт друштвених наука,
kovacevicdusica@rocketmail.com.

противправно чињење имати своје сврсисходне последице. Споразуме између више страна најјасније утврђује размењена сагласна и потврђена изјава воља лица којих се правни однос тиче. С обзиром на могућност вишезначног тумачења уговора¹ и на негирање преузетих обавеза, створила се потреба учешћа треће стране. Како се у оваквој поставци ствари јављају негативне последице у виду утицања на процес доношења одлука и великих трошкова, поставило се питање превазилажења потребе за актером ван уговорних страна.

Решење наведеног се нуди у виду паметних уговора писаних компјутерским језиком чије тумачење може бити само и искључиво једнозначно. Средство стварања паметних уговора је математички језик, тачније код, који се тумачи и извршава од стране машине. Написан на овај начин, паметни уговор омогућава:

1. јасно предвидиво понашање које подразумева права и обавезе;
2. универзално тумачење садржаја уговора израженог путем кода;²
3. успостављање блокчејна,³ као ентитета од поверења.

Уже дефинисано, паметни уговор је примена блокчејн технологије (енгл. *Blockchain*).⁴ Блокчејн технологија омогућава примену софтвера који кодикује пословну логику и који прецизно имитира пословни споразум. Крајњи продукт примене ових могућности је паметни уговор са више функција:

¹ Језик на којем је писани ваљани уговор, иако има за циљ прецизност, ретко је идентично тумачен од стране више особа које му придодaju значење на основу свог претходног искуства и знања. Последично, он захтева додатну људску интервенцију и интерпретацију.

² Омогућене су непроменљиве методе изражавања чиме се уклањају потенцијалне грешке и трошкови посредника. Вид. P. Wayner, 23 *blockchain languages driving the future of programming*, <https://techbeacon.com/app-dev-testing/23-blockchain-languages-driving-future-programming>, датум посете: 16. 2. 2023.

³ Уз употребу блокчејна могуће је обављати израчунавање међу субјектима без ризика, пошто се сви прорачуни у оквиру јавне мреже блокова обављају од стране хиљада различитих ентитета. Вид. IBM, *What are smart contracts on blockchain*, <https://www.ibm.com/topics/smart-contracts>, датум посете: 10. 2. 2023.

⁴ Блокчејн (у буквалном преводу - ланац блокова) је скуп дигиталних информација подељених између чворова који су саставни део блокчејна, који представља структуру дистрибуираних података. Технологија се одликује ланцем у којем су повезани блокови који су креирани на основу сагласности учесника у трансакцији и који садрже повезана документа. Сваки додат блок садржи референцу о блоку на који је додат у ланац. Блокови се не могу мењати, али се могу додавати од стране учесника трансакције. Одлике блокчејна су: употреба криптографије у циљу аутентификације, могућности читања податка из блокчејна и додавања системских чворова; једнака права учесника платформе; немогућност измене креираних података; децентрализација. Последње наведена одлика је изразито значајна, јер указује на чињеницу да не постоји кључна или главна страна која би била руководилац операција предвиђених у ланцу. Сваки учесник има једнако право да чита податке који су дистрибуирани и верификовани од стране учесника у трансакцији чиме се превенирају неправилности или чињења противна уговору. Децентрализација блокчејна тиме оснажује интегритет и поверење корисника мреже. Вид. H. Natarajan, S. Krause, H. Gradstein, *Distributed ledger technology and blockchain*, 2017.

1. бележење и чување правила и идеје споразума;
2. аутоматско указивање на испуњење конкретних уговорних услова;
3. самоизвршавање споразума на основу условљавања зависне варијабле.⁵

Прост пример на којем се може приближити значење паметног уговора и који се уједно сматра његовом примитивном варијантом је једноставни аутомат чији механизам пословања обухвата уметање одређене суме новца у предвиђени део машине која заузврат издаје производ.⁶ Насупрот наведеном једноставном примеру, данашњица је донела интензивни развој форме паметних уговора и указала на тенденције његове употребе за све облике вредне имовине која се контролише дигиталним средствима. Стога је очекивано да ће развој дигиталне технологије и концепт паметног уговора условити доношење нових и развој постојећих правних правила.

Средишња одлика паметних уговора која се директно одражава на правни систем јесте њихова просторна неограниченост, што за последицу има потребу стварања усклађених правила за дигиталне садржаје и услуге које се овим уговорима решавају. На тај начин се разлике које постоје у уговорном праву у свакој земљи Европске уније негирају, као и оне које су постављене у оквиру унутрашњих законодавстава малобројних земаља које су изнедриле одређена правила у дигиталној сфери. Најзначајнији међународни документ у овој области, усвојен крајем 2021. године од стране Европске комисије је студија о паметним уговорима и јединственом дигиталном тржишту са аспекта приступа „закон плус технологија“ (*Smart contracts and the digital single market through the lens of a “law plus technology” approach*) у којој се заговора координација и једнакост између технологије и права.⁷ Новина у изради правила јесте неопходна мултидимензионалност приступа актуелним тековинама са предикцијама за дугорочни период, док традиционални правни садржаји могу исцрпном анализом указати на потенцијал за израду једноставних правних правила, која би служила као оквир за комплексну појаву паметних уговора. Стога ће се у раду указати на неке од кључних сегмената приступа правне науке технологији паметних уговора, који побуђују правне дилеме и изазове.

II КОНЦЕПТ ПАМЕТНИХ УГОВОРА

Концепт паметних уговора први је описао Ник Сабо (енгл. *Nick Szabo*), амерички криптограф и програмер, 1996. године. Већ тада је представљен

⁵ J. Frankenfield, *What Are Smart Contracts on the Blockchain and How They Work*, <https://www.investopedia.com/terms/s/smart-contracts.asp>, датум посете: 15. 2. 2023.

⁶ J. Timessen, *How Smart Contracts Are Like Vending Machines*, <https://coinsbench.com/how-smart-contracts-are-like-vending-machines-eefa10021540>, датум посете: 10. 2. 2023.

⁷ EU, *Shaping Europe’s digital future*, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/smart-contracts-and-digital-single-market-through-lens-law-plus-technology-approach>, датум посете: 20. 1. 2023.

паметни уговор као самоизвршилачки програм који је способан да реализује садржај уговора чим се претходно утврђени услови остваре, а користећи математичке алгоритме за аутоматско извршавање трансакција. Идеја о паметном уговору није била применљива у пракси пошто тада није постојала блокчејн технологија - тзв. „технологичка дистрибуирана књига“ (*Distributed Ledger Technology - DLT*). Технологија блокчејна је настала 2009. године уз појаву прве криптовалуте биткоина (енгл. *Bitcoin*) чиме је омогућена примена и развој паметних уговора. Паметни уговори су критична компонента многих платформи и апликација које се заснивају на коришћењу блокчејн технологије.⁸

А. Појам паметног уговора

Дефиниција паметног уговора би требало да садржи технолошке и правне одредбе. У технолошком смислу, паметни уговор је део софтвера који је сачињен из програмског кода садржаног у блокчејну, а који се активира уговарањем трансакције (размене било којег добра или услуге) о којој се информације бележе у бази података путем математичких, криптографских алгоритама.⁹ У правном смислу, паметни уговор представља сет права и обавеза, односно правила која су установљена сагласном вољом двеју или више страна и која су изражена у дигиталној форми. Пример дефиниције паметног уговора у оквиру правног документа налазимо у Закону о дигиталној имовини Републике Србије: „...паметан уговор је компјутерски програм или протокол, заснован на технологији дистрибуиране базе података или сличним технологијама, који, у целини или делимично, аутоматски извршава, контролише или документује правно релевантне догађаје и радње у складу са већ закљученим уговором, при чему тај уговор може бити закључен електронски путем тог програма или протокола (чл. 2, тач. 39)...“¹⁰

Овај дигитални протокол за трансмисију криптованих информација аутоматски извршава уговор, односно спроводи трансакције користећи шифровани компјутерски код који „преводи“ садржај уговора или правни текст

⁸ Паметни уговори су прототип примера Амариног закона (који је добио име по научнику Роју Амари (енгл. *Roy Amara*) који га је предложио) – концепта према којем прецењујемо нову технологију у краћем року, а потцењујемо је на дуже стазе. Вид. S. Levi, A. Lipton, *An Introduction to Smart Contracts and Their Potential and Inherent Limitations*, <https://corpgov.law.harvard.edu/2018/05/26/an-introduction-to-smart-contracts-and-their-potential-and-inherent-limitations/>, датум посете: 25. 1. 2023.

⁹ П. Цветковић, *Правни аспекти примене блокчејна: пример паметних уговора*, Правна ријеч, 2020, 76.

¹⁰ Доношењем Закона о дигиталној имовини Република Србија се сврстала у круг малобројних земаља које се одликују правилима којима се регулише област у оквиру дигиталних иновација. Вид. Закон о дигиталној имовини, *Сл. гласник РС*, бр. 153/2020, чл. 2, тач. 39. Правна правила о паметним уговорима имају: Италија, Португал, Немачка, Малта, Монако... Вид. E. Zainutdinova, *Smart Contracts in the Civil Law Countries: The Legislative Analysis and Regulation Perspectives*, *Law and Technology in a Global Digital Society*, 2022, 229-350.

у оперативни програм. Софтвер чији је део паметни уговор омогућава програмирање распореда извршавања деловања из уговора унапред, о чему се стварају забелешке, паралелно белешкама о извршеним трансакцијама.¹¹

Пример уговорног односа који би се могао лако решити путем паметног уговора је релација између издавача одређеног производа и оглашивача рекламе за тај производ. Клаузула би могла да гласи да власник профила на друштвеној мрежи (особа А) који има велику повезаност са другим налозима исте мреже има задатак да промовише код или шифру за попусте на куповину производа, а да се издавач (особа Б) обавезе да власнику профила исплати договорена средства након извршених 100 куповина производа употребом кода за попуст. Паметним уговором се могу дефинисати уговорне обавезе и регистровати услови за извршење уговореног посла. Уговор аутоматски детектује испуњење услова и покреће трансакцију средстава особе Б на рачун особе А. Додатно, кодирањем уговора се могу превенирати потенцијални проблеми овог односа тако што би се спречило манипулисање пикселима или прецењивање броја приказа повезаних са огласом рекламе од стране особе А, што је радња коју је незамисливо извести путем класичног уговора.

Б. Карактеристике паметних уговора

На основу почетног стадијума писања, потом извођења, те закључења паметног уговора можемо извести његове главне карактеристике. Начин израђивања, потврђивање одредби и извршених радњи, чување доказних података, те кориговање елемената уговора су знатно различити код паметног у односу на класични уговор. Наведене разлике произилазе из самосталности у писању и спровођењу радњи које су паметном уговору омогућене на основу децентрализације система којем припада.

Карактеристика	Класични уговор	Паметни уговор
Језик	људски	програмски
Аутентификација	садржај	садржај и трансакције
Бележење	писани услови	уграђивање у блок ланац услова и трансакција
Прилагођавање садржаја	процес тумачења	недоступно

Табела 1- садржајне разлике између паметног и класичног уговора¹²

Шифровани подаци у систему програма или протокола који делује на блокчејну у циљу стварања колекције кода (функције) и подаци који се налазе

¹¹ Scalable, *How are Smart Contracts Executed*, <https://scalablesolutions.io/news/how-are-smart-contracts-executed/>, датум посете: 15. 2. 2023.

¹² A. Allmang, *Smart contracts VS Traditional contracts*, <https://www.linedata.com/smart-contracts-vs-traditional-contracts>, датум посете: 16. 2. 2023.

на одређеној адреси у блок ланцу јесу основне јединице паметног уговора. Они су интегрисани, те оптимизовани у децентрализованом систему и не могу се брисати или мењати. Шифровањем се постиже заштита идентитета, приватност и аутентичност трансакција.¹³ Наведено чини паметне уговоре:

1. *брзима*¹⁴ - време потребно за ступање на снагу паметног уговора је време потребно за рударење једног блока;

2. *независнима* - трећа страна је онемогућена да посредује у операцијама које су осигуране паметним уговорима;

3. *поузданима* - унети садржај је јасан и незаменљив.

Аутономија спровођења паметног уговора се огледа у немогућности измена садржаја уговора¹⁵ и у његовој самоизвршилачкој функцији. Онда када се компјутерски потврди постојање предвиђених услова покреће се извршење условљене радње по једноставном принципу ако/када→ онда. Уз сваку трансакцију упутилац плаћа накнаду која се даље користи за извршење функције паметног уговора.¹⁶ Пошто су уговори аутоматизовани нема:

1. *утрошка времена* на усаглашавање грешака које често произилазе из ручно попуњеног документа;

2. *додатне папирологије* за обраду;

3. *ризика од неизвршења* обавеза предвиђених уговором, пошто антиципирани услови штите остале уговорне стране;

4. *грешке* проузроковане накнадним људским фактором.

Бележење извршених активности паметног дигиталног уговора се одвија у бази података поред претходно упамћеног садржаја, за разлику од других електронских и класичних уговора чије се функције завршавају установљавањем одредби. Забележене информације су доступне уговорним странама за читање на основу чега је лако проверљив стадијум примене

¹³ A. Kosba et al., Hawk: *The blockchain model of cryptography and privacy-preserving smart contracts*, in: IEEE symposium on security and privacy (SP), IEEE, 2016.

¹⁴ Брзина потребна за извршење паметног уговора зависи од блокчејна. *Ethereum* обавља 30 трансакција у секунди. Вид. М. Cavicchioli, *Ethereum will reach 100000 transactions per second*, <https://en.cryptonomist.ch/2022/07/22/ethereum-reach-100000-transactions-second/>, датум посете: 12. 2. 2023.

¹⁵ У начелу постоји могућност одређених платформи на којима се граде паметни уговори за измену података, али је такав процес изузетно захтеван и најчешће недоступан уговорним странама за извођење. Конкретан фактор утицаја на уговоре их карактерише и дели на *мекше* и *јаче* паметне уговоре. Вид. М. Mukhopadhyay, *Ethereum Smart Contract Development: Build Blockchain-based Decentralized Applications Using Solidity*, Birmingham, Packt Publishing, 2018, 124-126.

¹⁶ ELI, *Principles on Blockchain Technology, Smart Contracts and Consumer Protection*, European Law Institute, 2022, 15.

Душица Г. Ковачевић, Паметни уговор - револуција у уговорном праву или заменљив конструкт? (стр. 37-50)

паметног уговора. Оваква перформанса паметних уговора *штеди* оперативне трошкове посредника.¹⁷

Самоуништење је опција којом се паметни уговор трајно брише из базе података онда када су све предвиђене трансакције извршене у случају да је такво решење унето у дизајн од стране аутора. Могућност трајног брисања извршеног уговора чини пословање *безбедним* и *строго поверљивим*.¹⁸

В. Потенцијалне примене паметног уговора

На основу начина функционисања концепта паметног уговора могу се издвојити поједине области државног пословања, те друштвених процеса којима би адекватније решење од тренутног - класичног уговора, био паметни уговор.¹⁹

Области	Уже појашњење користи
Извршна власт	Процедурална правила тендерског уговарања послова и јавних набавки која су заснована на дефинисању скупа критеријума се могу исказати кодом. Избор понуђача би се употребом паметног уговора извршавао аутоматски чиме би цели процес био <i>транспарентан</i> и <i>правичан</i> .
Трговина	Паметни уговори о превозу ствари би омогућили <i>безбедну</i> и <i>ефикасну</i> евиденцију промене власништва, као и аутоматске уплате.
Запослење	Мањак могућности измена и дописивања чини паметне уговоре добрим решењем за уграђивање стандардизованих система плата, чиме се гарантује <i>једнообразност</i> и <i>недискриминаторна</i> политика пословања.
Здравство	<i>Брзи</i> приступ медицинским извештајима, смештеним у блокчејн и осигураним криптографијом која онемогућава приступ немедицинском особљу побољшао би рад и функционисање целокупног здравственог система.
Рачуноводство	Спровођење паметног уговора <i>директним</i> записом и памћењем трансакције олакшава похрањивање база за евиденцију.
Власништво	Размена и трансфер средстава могу бити дизајнирани кодом за <i>симултано</i> одвијање. Електронска верификација предузетих активности и услова који јој претходе знатно <i>штеди</i> средства и неопходно време.
Зајам	<i>Утврђивање, дефинисање и регистровање</i> паметног уговора о зајму има изразиту функционалност у надгледању и управљању уговорним односом. Паралелно се могу приписивати казне за повреду рока на основу дизајна за надгледање финансијских услова компаније у виду каматне стопе или раскида уговора.

Табела 2- приказ потенцијалних области у којима ће се користити паметни уговор²⁰

¹⁷ A. Allmang, *op. cit.*, <https://www.linedata.com/smart-contracts-vs-traditional-contracts>, датум посете: 16. 2. 2023.

¹⁸ CSIRO, *Token Burning - Blockchain Patterns*, <https://research.csiro.au/blockchainpatterns/general-patterns/migration-patterns/token-burning/>, датум посете: 3. 3. 2023.

¹⁹ М. Цветковић, Smart уговори: револуција или компликација?, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 2019, 6.

²⁰ CFI, *Smart Contracts*, <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/smart-contracts/>, датум посете: 12. 2. 2023.

III ПРАВНА ОГРАНИЧЕЊА ПРИМЕНЕ ПАМЕТНИХ УГОВОРА

Лице које поседује знање о кодирању на језику паметног уговора и поседује довољно криптовалута (или *ETH - Ether-a*, матичне криптовалуте *Ethereum*²¹ мреже која користи тзв. *Solidity* рачунски универзалан програмски језик) може сачинити паметни уговор и распоредити га на интернет. Писање правила и услова уговора значе „изјављивање воље“ извођењем, тј. иницирањем програма у виду понуде у специјализованој или дистрибуираној књизи, те предузимањем радње прихватања од стране друге уговорне стране. Отпочињање уговорног односа се врши према следећем редоследу: **споразум** → **услови** → **кодирање**. Крајњим прихватањем слеђује реализација уговора под утврђеним околностима.²² У техничком смислу, процес записа и ступања на снагу, те извршавања паметног уговора се може поделити у више корака: **блокчејн** → **извршавање** → **запис**. Након споразумевања двеју страна донете одлуке се пишу у оквир паметног уговора који ће бити шифрован и складиштен у блокчејн мрежи уз трансакцију свих чворова чиме се бележи ново стање мреже.²³ У оквиру извођења паметног уговора одвијају се трансакције или предаје одређених добара. Нпр. једном обећан поклон за извршену услугу или деловање, без претходно унетог кода за оповргавање примарне одлуке уз последицу, постаје „закључан“ и њиме се не може више манипулисати

²¹ Ethereum је прва мрежа која је користила и популаризовала паметне уговоре са поседујућом специфичном употребном вредношћу. Она се сматра дистрибуираном (виртуелном) машином (*Ethereum Virtual Machine (EVM)*) чији чворови мреже чувају копију и код паметног уговора, те правила којих се сви уговори морају придржавати. Додатно, сваки чвор мреже има правила која су уграђена преко чвора, чиме се свим паметним уговорима задају извесна функционална ограничења. Вид. *Ethereumbook, Mastering Ethereum - What is a Smart Contract*, <https://github.com/ethereumbook/ethereumbook/blob/develop/07smart-contracts-solidity.asciidoc#what-is-a-smart-contract>, датум посете: 20. 2. 2023. Друге блокчејн мреже (попут Биткоина - *Bitcoin*) могу да користе на одређени начин паметне уговоре, али је тада трансакција технички поједностављена верзија паметног уговора. Биткоин има ограничену обраду језика која приоритет даје безбедности у односу на програмибилност. Вид. *Bitcoin Ecosystem: An Overview of Bitcoin Smart Contracts and How They Work*, <https://www.hiro.so/blog/bitcoin-ecosystem-an-overview-of-bitcoin-smart-contracts-and-how-they-work>, датум посете: 15. 1. 2023. Многе платформе се одликују паметним уговорима, као што су: Cardano, NEO, Stellar, Waves, Hyperledger Fabric, NEM, Polkadot, Solana, Algorand, Ergo, Tezos, Hedera, Tron. Вид. Z. Zheng et al., *An overview on smart contracts: Challenges, advances and platforms, Future Generation Computer Systems* 105, 2020, 475-491.

²² ELI, *Principles on Blockchain Technology, Smart Contracts and Consumer Protection*, European Law Institute, 2022, 56.

²³ Global X Research Team, *Exploring the Disruptive Potential of Smart Contract*, <https://www.globalxetfs.com.au/exploring-the-disruptive-potential-of-smart-contracts/>, датум посете: 27. 2. 2023.

што га чини идеалним решењем за објективно пословање. Међутим, у случају намере да се паметни уговор прошири на дефинисање субјективно условљених односа, увиђа се ограниченост искључиве дигиталне технологије. Ради што јаснијег приказа наведеног објашњења, у раду ће бити даље коришћен специфичан пример из судске праксе.

У конкретном случају тужилац је закључио уговор о доживотном издржавању са својом бабом, која је уговором преузела обавезу да му по њеној смрти буде предата у својину стамбена зграда. Поред наведеног, она је закључила још један уговор са својом ћерком о поклону чији је предмет чинидбе иста непокретност. Питање спорног власништва над некретнином наступило је по утврђивању смрти дотадашње приматељице издржавања. Првостепеном пресудом је усвојен тужбени захтев, а иста је била преиначена од стране другостепеног суда. Потом је Врховни касациони суд изнова преиначио пресуду, односно потврдио ону која је првобитно донета.

Поставља се питање да ли би случај текао истим током у случају да је првобитно био сачињен паметни уговор о доживотном издржавању.²⁴ Први закључак који имплицира из начина функционисања паметног уговора је да исти предмет не би могао да се два пута повеже са истим наменским разлогом, у овом случају наслеђивањем имовине, те да спор не би могао да настане. Еквивалентно наведеном, у замишљеној примени паметног уговора последице би биле онакве какве су резултирале крајњом пресудом. Ипак, могло се десити да се случај заврши на одлуци другостепеног органа,²⁵ који је пресудио другачије од исхода који би се појавио применом паметног уговора.²⁶ Стога се закључује да је централни

²⁴ Пресуда Врховног касационог суда, *РЕВ 756/2015*, <https://www.vk.sud.rs/sr/%D1%80%D0%B5%D0%B2-7582015>, датум посете: 19. 1. 2023.

²⁵ У конкретном случају, другостепени суд је закључио да је власница непокретности имала право да располаже непокретношћу и закључи уговор о поклону без обзира на претходно преузете обавезе на основу уговора о доживотном издржавању. Супротан став о неморалности поступања власнице некретнине приликом закључивања новог уговора о истом предмету уз присуство постојане свести о раније уговореном односу који није раскинут, и који води ка закључку да накнадно потписани уговор не производи правно дејство, проистиче из пресуде Врховног касационог суда. Вид. *Ibid*.

²⁶ И док су такве радње и оне у којима је актуелизована употреба паметног уговора легалне (јер је предмет уговора легалан, без обзира на мањак позитивноправних правила о дигиталном уговарању), поставља се питање какве би правне последице могао да произведе примењен паметни уговор у циљу илегалних активности, као што је на пример куповина законом забрањених производа на аутомату. Правни систем је уобличен на тај начин да би ефекти јавног права надјачали приватност пословања која проистиче из паметног уговора. Када би се илегалне радње спроводиле путем паметног уговора штета не би била нанета појединачно уговорним странама, већ друштву, које би било штићено државним средствима. Сматра се да постојећи правни систем може да утиче на илегално

проблем који би се могао јавити у опсежној примени паметног уговора несаобразност ефеката уговора са онима који би се јавили у случају употребе класичног документа.²⁷

Још увек није могуће инкорпорирати у оквире паметних уговора субјективност или дискреционо овлашћење на начин на који би оно могло бити коришћено од стране човека. Тумачење уговора и околности случаја од стране човека који може разумом да прилагоди правне норме актуелном друштвеном поимању морала и других релативно променљивих друштвених категорија је тешко избрисив елемент из решавања спорова, што негира могућност апсолутне применљивости паметних уговора.²⁸ Досадашњи развој технологије ипак омогућава да се наведени проблеми у одређеним предметима превазиђу или да се унапред елиминишу. У зависности од платформе која се користи за стварање паметног уговора, може се:

1. установити опција накнадног додавања кода што би омогућило измене у одлуци, уколико нпр. давалац некретнине постане незадовољан добијеном контрауслугом;

2. накнадно мењати већ унети код ангажовањем технолошког стручњака;

3. унапред прописати кодом додатна околност (или више њих) од које зависи коначно испуњење обавезе уз прецизно евидентирање могућности које би биле што приближније околностима које се могу очекивати, чиме би се додао елемент аутономног поступања.²⁹

IV ТЕХНОЛОШКА ОГРАНИЧЕЊА ПАМЕТНОГ УГОВОРА СА ПРАВНИМ ПОСЛЕДИЦАМА

Најчешће када размишљамо о рањивости у сајбер простору мислимо на криптографију. Осетљивости паметног уговора се одражавају на област знатно ширу од пуких битова и бајтова података који се налазе унутар неког дела кода. Софистицираност технологије паметног уговора је у томе што наизглед он функционише на идеално исправан начин, али је реалност да може бити угрожен чак и минималним аберацијама у логици писања кода, односно појавом грешке, тј. „бага“ (енгл. *bug*). Грешке се могу односити на: 1. рањивости у рачунарству (као што је пример лошег управљања меморијом); 2. рањивости системског програмирања

пословање паметног уговора. Вид. R. De Caria, *The legal meaning of smart contracts*, European Review of Private Law 26.6, 2018.

²⁷ M. Raskin, *The Law and Legality of Smart Contracts*, Georgetown Law Technology Review, 2017, 306.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ M. Mukhopadhyay, *op. cit.*, 155-157.

(конкурентске активности у тзв. условима трке); 3. утицаје теорије игара које воде ка потреби избегавања неусклађености подстицаја који би могли довести до неправедних економских предности, иако се у основи следи технички логика уговора.³⁰ Грешка у коду паметног уговора покреће више потреба које су парадоксалне основи уговора: укључивање људске интервенције као механизма реаговања; приписивање бесмислене одговорности ауторима који најчешће трпе насталу штету; повлачење паралеле између грешке и правне празнине класичних уговора.³¹

С обзиром на мноштво опција за „кварење“ уговора, овде неће бити учињени напори да се оне приближе, али ће се кроз конкретан случај хаковања ДАО-а (*The DAO* - децентрализована аутономна организација) приказати како уређивање неколико редова кода може да промени цели ток дешавања. ДАО је био популаран инвестициони децентрализовани фонд заснован на паметним уговорима који је 2016. године акумулирао више од 150.000.000 долара у виду криптовалуте. Фонд је деловао по принципу да пројекту који је захтевао финансирање и добио подршку од стране ДАО инвестиционе заједнице проследи на адресу средства, односно *Ethereum* адреса пројекта би остварила услове према којима је могла да повуче *ether* из ДАО фонда. Механизам преноса валуте на спољну адресу пројекта је деловао тако што би се средства прво пренела, а тек онда би се ажурирало унутрашње стање ДАО фонда и установио баланс. Такав модел је омогућио хакерима да повуку више од предвиђених средстава по методи поновљеног уласка пре него што се догоди дисбаланс.³²

³⁰ J. Chen et al., *Defining smart contract defects on ethereum*, *IEEE Transactions on Software Engineering*, 48.1, 2020, 327-345.

³¹ Тумачење грешке за правну празнину значи да се она може посматрати као непожељна, али дозвољена. Грешка би онда произвела нежељене последице по уговорне стране које нису штићене посредством индиректног ауторитета, што даље имплицира да уговори са грешком у коду не могу бити исправљени и трансакције не могу бити повраћене. С обзиром на то да би посматрање грешке за правну празнину довело до (додатне) штете по уговорне стране, те да одговорност за настанак грешке не може бити потпуна, ова проблематика постаје велики изазов за премошћавање у оквиру правне науке. Вид. А. Guadamuz, *All watched over by machines of loving grace: A critical look at smart contracts*, *Computer Law & Security Review*, 35. 6, 2019.

³² Z. Pratap, *Reentrancy Attacks and The DAO Hack*, <https://blog.chain.link/reentrancy-attacks-and-the-dao-hack/>, датум посете: 28. 2. 2023.

```

1 contract BasicDAO {
2
3     mapping (address => uint) public balances;
4     ...
5
6     // transfer the entire balance of the caller of this function
7     // to the caller
8     function withdrawBalance() public {
9         bool result = msg.sender.call.value(balances[msg.sender])();
10        if (!result) {
11            throw;
12        }
13        // update balance of the withdrawer.
14        balances[msg.sender] = 0;
15    }
16 }

```

Прилог 1- Поједностављен приказ паметног уговора ДАО-а са рањивошћу на поновљени приступ у сегменту `withdrawBalance()`³³

Упад у ДАО систем паметног уговора је био заснован на функцији „повлачења“³⁴ Ethereum-а да би се извршио поновни улазак. Резултат је било понављање секвенце - функција повлачења или повратка паметног уговора захтева од фонда још једно повлачење средстава → трансфер средстава покреће функцију повратка...³⁵

Овакав напад на паметни уговор би се могао избећи на више начина превентивним деловањем технолошких стручњака. Последице до којих слична злоупотреба технолошког знања доводи директно задиру у кршење права уговорних страна. Описаним начином узурпирања паметног уговора увиђа се да савршени принцип његовог функционисања доводи до знатно израженије осетљивости на спољашње стране утицаје од оних који се могу десити оквиrom класичног уговора. Стога се закључује да аутономија паметног уговора и изолованост из централизованог система воде ка вулнерабилности, чије последице на велике организације или употребе у пословима органа државне власти могу бити изузетно значајне. Механизми превазилажења оваквих ризика још увек нису довољно развијени и не може се очекивати да ће се паметни уговори у блиској будућности користити за поменуто делатности.

V ЗАКЉУЧАК

Употреба паметних уговора има потенцијал да надвлада употребу класичних уговора у оним сферама права које захтевају аутоматизацију

³³ M. Derka, *What is a Re-Entrancy Attack*, <https://quantstamp.com/blog/what-is-a-re-entrancy-attack>, датум посете: 12. 2. 2023.

³⁴ Сваки бајт код паметног уговора Ethereum-а садржи наведену функцију. Вид. *Ibid*.

³⁵ R. Gorzny et al., *Fundamentals of Smart Contract Security*, NY: Momentum Press, 2019, 60-65.

поступка.³⁶ Ипак, не треба сметнути с ума да су паметни уговори још увек на нивоу експерименталних истраживања. Поред истакнутих потенцијала, они имају мноштво технолошких, правних и политичких препрека на свом путу постајања делом континуиране и друштвено корисне праксе. Основна препрека апсолутизације примене паметних уговора се налази у максими - *паметни уговор је добар онолико колико је добро написан рачунарски код*. Још увек је изузетно тешко програмирати блокчејн тако да се олакша заустављање или измена кода. Последице почетних грешака у састављању паметног уговора могу дискредитовати пословање уговорне стране, што указује на неспремност децентрализованог система да прошири њихову употребу у пословима органа јавних власти.³⁷

Наведене несавршености паметних уговора не могу да пониште софистицираност идеје на којој се концепт паметних уговора заснива. Тренутно је присутност паметних уговора везана за објективно пословање, а развојем вештачке интелигенције биће омогућене додатне употребе паметних уговора у субјективно условљеним ситуацијама.

Примена паметних уговора не може бити опсежна све док постоји елемент друштвености људске заједнице. Специфично дискреционо одлучивање које је нужно у бројним уговорним односима је могуће једино укључивањем људског посредничког фактора. Хипотетички, развој технологије може донети новине уз помоћ којих би се могли машинама приписивати сви људски елементи, али тада не можемо говорити о револуцији коју паметни уговори доносе у уговорно право, нити о револуцији правног система, већ о револуцији у друштву. Не искључујући наведено једнострано гледиште у вези са паметним уговорима, претпоставља се да би револуција узрокована свестраном употребом вештачке интелигенције, па самим тим и паметних уговора, имала друге парадигме.

³⁶ Према једном прорачуну, предвиђа се да ће величина глобалног тржишта паметних уговора достићи 1,5 милијарди евра до 2028. године, са 308 милиона евра у 2021. години, што значи да је еволуирање и широко прихватање паметних уговора у сложеном систему комерцијалних односа сасвим извесно. Вид. ELI, *Blockchain Technology and Smart Contract*, <https://www.europeanlawinstitute.eu/projects-publications/current-projects/current-projects/blockchains/>, датум посете: 20. 2. 2023.

³⁷ А. Ђуровић, *Паметни уговори као иновација у праву осигурања*, *Pravo i privreda*, br. 3, 2020, 308-310.

Dušica Kovačević*

SMART CONTRACT - A REVOLUTION IN THE CONTRACT LAW OR A SUBSTITUTE CONSTRUCT?

Summary

The development of information technologies offers a handful of opportunities for innovative phenomena, including a smart contract - a decentralized system that works using blockchain technology. The concept of the smart contract as a modern solution incorporates more dimensions of technology that create (legal) relations between its authors and the contracting party where numerous dilemmas of the legal shaping of this digital document occur. In order to shed light on the real place of smart contracts in the legal system and their impact on traditional legal patterns, the paper presents the central characteristics of the smart contract that distinguish it from classical. These characteristics further serve to display potential areas in which a very likely smart contract will have a wider application, as well as to point out shortages that can occur during its workmanship and execution. At the same time, the advantages and restrictions of the application of smart contracts are pointed out by an explanation of imaginary smart contract applications on a real example from court practice, and by clarifying the principle of invading the smart contract on the example of the DAO Fund.

Keywords: *blockchain, contract law, smart contract, decentralization, self-execution.*

* Junior Research Assistant, Institute of Social Sciences, Belgrade.

СТРУЧНИ РАДОВИ

Андрија Поповић*

Стручни чланак
УДК: 347.44:338.48
DOI: 10.46793/GP.1402.53P

ОБАВЕЗЕ УГОВОРНИХ СТРАНА ИЗ УГОВОРА О АЛОТМАНУ

Рад примљен: 14. 12. 2022.
Рад исправљен: 09. 10. 2023.
Рад прихваћен за објављивање: 27. 12. 2023.

Уговор о ангажовању угоститељских капацитета (уговор о алотману) представља специфичну врсту уговора о туристичким услугама. Поменути уговор је регулисан Законом о облигационим односима ("Сл. лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, "Сл. лист СРЈ", бр. 31/93, "Сл. лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља и "Сл. гласник РС", бр. 18/2020.) Потреба посебног законског регулисања овог уговора је проистекла из пословне праксе. Наиме, туристичке агенције су са путницима закључивале уговор о организовању путовања. Међутим, закључивање поменутог уговора је доводило туристичку агенцију у различите врсте пословних ризика, те се у теорији и пракси појавила тежња за уговором који ће поменуте ризике отклонити. Први проблем који се могао јавити се односио на ситуацију да се путнику понуде смештајни капацитети, па да се након извесног времена испостави да су они попуњени. Тиме би се путник, као једна од уговорних страна, могао довести у стање правне несигурности. Са друге стране, туристичка агенција би се обавезивала да плати накнаду за све уговорене капацитете, без обзира што није успела да их попуни. Управо из потребе да се ови проблеми из праксе отклоне, настао је уговор о ангажовању угоститељских капацитета (уговор о алотману), којим су решени највећи ризици до којих може доћи приликом реализације уговорних обавеза.

Кључне речи: уговор о алотману, туристичка агенција, угоститељ, угоститељски капацитети.

* Сарадник у високом образовању на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу, aporovic@jura.kg.ac.rs.

I УВОД

Са развојем туризма и све већег туристичког промета појавила се и потреба да се законским путем установе и регулишу уговори о туристичким услугама као посебна врста уговора у привредном промету. Специфичности које ова група уговора поседује навели су законодавца да се регулисању ових уговора на значајан начин посвети. Потребно је истаћи и чињеницу да су правна правила грађанског права постала недовољна за регулисање свих спорних ситуација које се могу појавити у вези са овом врстом уговора. Експанзија туризма је довела до неопходности регулисања посебних врста уговора које ће узети у обзир све специфичности којима ови уговори обилују.

Уговор који припада поменутој групи јесте и уговор о ангажовању угоститељских капацитета (уговор о алотману). Законом о облигационим односима (ЗОО) се уговор о алотману дефинише као уговор којим се "угоститељ обавезује да у току одређеног времена стави на располагање туристичкој агенцији одређени број лежаја у одређеном објекту, пружи угоститељске услуге лицима које упути агенција и плати јој одређену провизију, а ова се обавезује да настоји да их попуни, односно да обавести у утврђеним роковима да то није у могућности, као и да плати цену пружених услуга, уколико је користила ангазоване хотелске капацитете."¹ Може се приметити да је "уговор о алотману настао прилагођавањем уговорних форми потребама туристичког промета и специфичној активности туристичких агенција на организовању паушалних путовања."²

Уговор о ангажовању угоститељских капацитета (уговор о алотману) представља формалан и двостранообавезујући правни посао што конкретно значи да се њиме стварају обавезе за обе уговорне стране.

II ОБАВЕЗЕ ТУРИСТИЧКЕ АГЕНЦИЈЕ

Основне обавезе туристичке агенције из овог уговора су: попуњавање ангажованих капацитета, обавештавање о немогућности попуњавања истих, плаћање цене и придржавање уговорених цена, достављање листе гостију, као и издавање ваучера.

A. Попуњавање ангажованих капацитета и обавеза обавештавања о току попуњавања капацитета

Основна обавеза коју је туристичка агенција дужна испунити тиче се попуњавања ангажованих капацитета. Сама та обавеза је, као једна од кључних, постављена и у Закону о облигационим односима. Поменута обавеза спада у

¹ Чл. 885 Закона о облигационим односима. У даљем тексту: ЗОО.

² М. Драгашевић, *Правни односи између хотелијера, госта и путничке агенције*, Београд, 1973, 100.

облигацију средства, јер туристичка агенција не гарантује попуњавање.³ С тим у вези, приликом извршавања ове уговорне обавезе, туристичка агенција је дужна да тесно сарађује са угоститељем и да га редовно обавештава о току попуњавања ангажованих капацитета. Због осцилација на осетљивом туристичком тржишту, туристичка агенција најчешће није у могућности да унапред преузме чврсту обавезу да попуни све ангажоване капацитете угоститеља, па се због тога, обично, закључује уговор о алотману, којим се агенција обавезује да настоји да попуни уговорене капацитете угоститеља, с правом туристичке агенције да одустане од ангажованих смештајних капацитета.⁴ Дакле, може се закључити да је туристичка агенција дужна настојати да попуни наведене капацитете. Она има могућност одустанка од те обавезе у роковима који су утврђени уговором и посебним узансама. Туристичка агенција је дужна да обавести угоститеља о немогућности попуњавања ангажованих капацитета. Другим речима, туристичка агенција је дужна да у уговореним или уобичајеним роковима обавести угоститеља о томе и да му достави листу гостију, као и да у обавештењу одреди рок до кога угоститељ може слободно располагати ангажованим капацитетима.⁵ Угоститељски капацитети који у листи гостију нису означени као попуњени, сматрају се слободним од дана пријема те листе од стране хотела за период на који се листа односи. После протеча тога рока туристичка агенција поново стиче право да попуњава ангажоване смештајне капацитете.⁶

Туристичка агенција, дакле, може само привремено одустати од коришћења поменутих капацитета а да тиме не раскине поменути уговор. Међутим, ово право је условљено слањем обавештења угоститељу. У случају да обавештење о одустанку не буде послато у предвиђеном року, угоститељ има право на накнаду штете.⁷

Потребно је да уговором о алотману буду прецизирани и рокови у којима ће туристичка агенција почети да обавештава угоститеља о току попуњавања ангажованих капацитета. Ако уговором није друкчије одређено, зависно од навика појединог туристичког подручја, агенција је дужна да почне са обавештавањем угоститеља о току попуњавања ангажованих капацитета најкасније у периоду од 30 до 60 дана пре почетка извршења уговора о алотману и да настави да о томе шаље обавештења сваких 15 дана.⁸ Уговором о алотману треба да буду прецизирани и рокови у којима туристичка агенција мора послати обавештење о одустајању од коришћења ангажованих

³ Д. Вујисић, *Уговор о алотману*, у: Услужни послови (ур. М. Мићовић), књ. 3, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2014, 342.

⁴ Д. Вујисић, А. Мићовић, *Туристичко право*, Врњачка бања, 2017, 174.

⁵ ЗОО, члан 887.

⁶ ЗОО, члан 887.

⁷ ЗОО, члан 895.

⁸ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 94.

капацитета. Посебним узансама се прави разлика између три ситуације. Прва, када се даје отказ за читаву групу туриста и у таквој ситуацији се обавештење мора послати најкасније 30 дана од датума доласка. Друга, отказ од максимум 50% од почетне резервације најмање се мора послати 15 дана пре датума доласка, док се у трећој ситуацији отказ од максимум 25% од почетне резервације мора послати најмање 10 дана од датума доласка.⁹

Посебно правило важи за уговоре о алотману у које је унета клаузула "пуно за празно". Код таквих уговора, агенција нема право потпуног или делимичног отказа ангажованих капацитета.¹⁰ За уговоре о алотману који садрже клаузулу "пуно за празно" угоститељ агенцији плаћа провизију увећану за 10% од уговорене.¹¹

Ако агенција не искористи услуге за све госте уредно најављене према обавештењу о коришћењу, односно листи гостију, дужна је да плати угоститељу накнаду одређену уговором о алотману.¹² Накнаде за неискоришћене услуге износе: 1) до накнаде уговорене унапред; 2) у одсуству таквог договора - до две трећине цене резервисане услуге (минимум једна ноћ по отказаном госту); 3) у случају отказа три дана или мање пре датума доласка - до три четвртине од уговорених угоститељских услуга; 4) у случају превременог одласка госта или некоришћења наручених услуга, агенција ће надокнадити угоститељу губитак који је стварно претрпео, осим у оним случајевима када је до превременог одласка или некоришћења услуга дошло одговорношћу угоститеља који није обезбедио уговорене услуге.¹³ Изузетно, у случају када странке у уговору не могу да испуне обавезе из разлога више силе, изузимају се од одговорности плаћања накнаде.¹⁴

Б. Плаћање цене

Законом о облигационим односима је предвиђена обавеза туристичке агенције да плати цену угоститељу. Цена се одређује у једном износу по особи дневно, по правилу, за пансион или полупансион.¹⁵ Цену угоститељу плаћа туристичка агенција, а не путник, стога што је са угоститељем уговор закључила туристичка агенција. У том погледу се уговор о алотману често надовезује на уговор о организовању путовања.¹⁶ Ипак, путник се може обавезати да цену услуге непосредно плати и самом угоститељу уколико је ту услугу угоститељ непосредно пружио а њено пружање није произлазило из

⁹ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 95.

¹⁰ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 96.

¹¹ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 96.

¹² Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 99.

¹³ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 99.

¹⁴ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 99.

¹⁵ Д. Вујисић, А. Мићовић, *op. cit.*, 178.

¹⁶ Д. Поковић, *Уговор о алотману*, Привреда и право бр. 5-6, 1984, 8.

закљученог уговора између туристичке агенције и угоститеља. Другим речима, туристичка агенција плаћа само услуге обухваћене уговором о алотману, док све остале услуге плаћа путник угоститељу непосредно (на пример, пиће или масаже).¹⁷ Законом о облигационим односима је прописано да се цена плаћа после извршених услуга. Ово накнадно плаћање цене може да изазове правну несигурност код угоститеља. Може се догодити да угоститељ пружи путнику комплетну услугу, а да у међувремену туристичка агенција постане неспособна за плаћање. Да би се заштитили правни интереси угоститеља у овој конкретној ситуацији, потребно је истаћи да се туристичка агенција обавезује да угоститељу плати одговарајућу аконтацију. Аконтација заправо треба да послужи као средство обезбеђења угоститељу да ће туристичка агенција исплату цене извршити на начин како је то уговором дефинисано и одређено. Термин "аконтација" може у пракси имати различита значења, а најчешће ће подразумевати аванс (предујам) или капару.¹⁸ У вези са тим, угоститељ може прихватање захтева за резервацију да услови плаћањем аконтације која најчешће износи 2/3 од вредности наручених услуга те да, ако није друкчије уговорено, аконтација важи као унапред плаћени део цене, из ког угоститељ има право да наплати и накнаду штете од госта.¹⁹

В. Обавеза придржавања уговорених цена

У питању је једна од специфичних обавеза којима се штите и путник и угоститељ. Заштита путника се огледа у томе да је он свакако у доста повољнијем положају од положаја који би поседовао да је непосредно закључио уговор са угоститељем. Наиме, угоститељ редовно зарачунава веће цене угоститељских услуга гостима са којима директно закључује уговор од гостију које шаље туристичка агенција. Оваква ситуација се редовно правда постојањем чињенице да туристичка агенција угоститељу шаље већи број туриста па јој се овакав вид пословања итекако исплати. На овај начин се штити и угоститељ од опасности да агенција захтева од заинтересованих лица вишу цену за боравак у угоститељском објекту, што би угоститеља могло учинити неконкурентним.²⁰

Ова обавеза директно произлази из члана 888 ЗОО²¹ у коме је прописано да туристичка агенција не може лицима која шаље у угоститељски објект зарачунавати веће цене за угоститељске услуге од оних које су наведене у уговору о алотману. Међутим, може се догодити и ситуација да уговором о

¹⁷ И. Јанковец, *Привредно право*, Службени лист СРЈ, Београд, 1999, 560.

¹⁸ Н. Јовановић, В. Радовић, М. Радовић, *Трговинско право*, Универзитет у Београду Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2021, 395; V. Gorenc, V. Šmid, *Poslovno pravo u turizmu i ugostiteljstvu*, Školska knjiga, Zagreb, 1999, 146-149.

¹⁹ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 10.

²⁰ Д. Вујисић, А. Мићовић, *op. cit.*, 180.

²¹ ЗОО, члан 888.

алотману уопште нису ни предвиђене цене угоститељских услуга. У таквој ситуацији, туристичка агенција је дужна да лицима која упућује у хотел зарачуна цену према ценовнику угоститеља.²²

Г. Достављање листе гостију

У случају да је уговор о алотману закључен за групу гостију, обавеза туристичке агенције јесте и да угоститељу благовремено достави листу гостију са којима агенција има закључен уговор. Листа гостију садржи све потребне податке и информације о идентитету госта који ће боравити у хотелу у одређеном временском интервалу. Такође, уз то је неопходно да листа гостију садржи и квалитет услуга које треба да буду пружене самом госту (у погледу смештаја, исхране, додатних активности, итд). Угоститељ ће бити дужан да се придржава овакве листе, а у супротном ће бити дужан да туристичкој агенцији накнади штету. Изузетно, угоститељ не одговара за потешкоће које могу настати при пружању услуге смештаја, ако туристичка агенција закасни са достављањем листе гостију.²³

Д. Издавање ваучера

Последња обавеза коју има туристичка агенција је обавеза издавања ваучера. Ваучер подразумева исправу која је непреносива и која гласи на име или на групу гостију, у којој туристичка агенција даје налог угоститељу за пружање угоститељских услуга. Битно је истаћи да се самим ваучером заправо потврђује да је корисник ваучера лице које шаље туристичка агенција, односно лице са којим туристичка агенција има закључен уговор. Међутим, ваучер нема никакво правно дејство без закљученог уговора, нити је угоститељ дужан да госту пружи услугу која није назначена у ваучеру. Ваучер мора да садржи најмање следеће: 1) назив агенције; 2) назив угоститеља; 3) име госта; 4) врсту, обим и време извршења услуга; 5) број, датум и место издавања и потпис овлашћеног лица.²⁴

На основу ове исправе врши се обрачун узајамних потраживања између туристичке агенције и угоститеља.²⁵ Међутим, обрачун између угоститеља и агенције за услуге које је гост искористио у угоститељском објекту може се извршити и без ваучера.²⁶ Ваучер је посебан легитимациони папир којим се према угоститељу легитимише лице овлашћено за коришћење уговорених угоститељских услуга и других угоститељских услуга.²⁷

²² М. Мићовић, *Привредно право*, Институт за правне и друштвене науке, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 2014, 462.

²³ Д. Вујисић, А. Мићовић, *op. cit.*, 177.

²⁴ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 59.

²⁵ Д. Вујисић, А. Мићовић, *op. cit.*, 178.

²⁶ М. Кнежевић, *Уговор о ангажовању угоститељских капацитета - уговор о алотману*, Е-Параграф 289, Београд, 2008, 4.

²⁷ *Ibid.*

Ако није уговорено да услуге директно плаћа гост, агенција је дужна да изда ваучер и да га с једном копијом уручи угоститељу, по госту, водичу, поштом или на неки други начин, пре почетка пружања услуга.²⁸ Поменути узансама је утврђено и да издавање ваучера подлеже посебном претходно постигнутом договору између угоститеља и агенције у вези са услугама које треба да се обезбеде.

III ОБАВЕЗЕ УГОСТИТЕЉА

Основне обавезе угоститеља које произлазе из закона су: обавеза стављања на располагање одређених смештајних капацитета, обавеза пружања угоститељских услуга, обавеза немењања цена услуга, обавеза плаћања провизије као и обавеза једнаког поступања према свим гостима.

А. Обавеза стављања на коришћење уговорених смештајних капацитета

Поменута обавеза угоститеља налази свој основ у Закону о облигационим односима. Битно је истаћи да се законом ова обавеза угоститеља третира као неопозива, што конкретно значи да се угоститељ поменуте обавезе не може одрећи или уговорити испуњење обавезе на начин који је супротан законским прописима. С тим у вези, дефинисано је да угоститељ преузима коначну и неопозиву обавезу да у току одређеног времена стави на коришћење уговорени број лежаја и пружи лицима која упућује туристичка агенција услуге наведене у посебној писменој исправи.²⁹ Из поменуте законске одредбе произлази значај ваучера као писмене исправе и његова правна неодвојивост од закљученог уговора о алотману. Та правна неодвојивост се огледа и у томе да је у највећем броју ситуација поменута писмена исправа и основ за намирење потраживања које уговорне стране имају једна према другој. Битно је истаћи и да се законом дефинише да је ова обавеза угоститеља коначна. Тиме се заправо потврђује да је сам угоститељ везан закљученим уговором те да, у складу са тим, он не може уговорити са другом туристичком агенцијом ангажовање капацитета који су већ резервисани на основу поменутог уговора.³⁰

Б. Обавеза пружања угоститељских услуга

На основу закљученог уговора, обавезује се угоститељ да госту пружи услуге које су наведене у уговору о алотману и које су, као такве, прецизиране у посебној писменој исправи – ваучеру. Предмет ове обавезе угоститеља су, пре свега, услуге смештаја и прехране (тзв. пансион или полупансион).³¹ Међутим, проблем се у овој ситуацији може појавити уколико услуге које угоститељ мора

²⁸ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 64.

²⁹ ЗОО, члан 891.

³⁰ ЗОО, члан 891.

³¹ Д. Вујисић, А. Мићовић, *op. cit.*, 169.

пружити нису прецизиране уговором о алотману. У таквим ситуацијама, поменуте услуге, угоститељ је дужан да изврши у границама расположивих капацитета.³² С тим у вези, постоји још једно правило које је директно повезано са овим, а које је прецизирано законским одредбама. У том смислу, потребно је истаћи да угоститељ, приликом испуњења својих уговорених обавеза, мора да се понаша у складу са обавезом једнаког поступања³³. Та обавеза подразумева једнако третирање свих гостију од стране угоститеља. Другим речима, угоститељ је дужан да лицима које је послала туристичка агенција услуге пружи на исти начин и под истим условима као и лицима са којима је непосредно закључио уговор.

Угоститељ је дужан да, приликом испуњења својих уговорних обавеза, има у виду листу гостију, као и обавезу поступања по истој. То конкретно значи да гост има право на смештај у уговореном објекту, као и да објекат буде уговорене категорије. С тим у вези, гост има право на накнаду штете уколико му угоститељ не обезбеди смештај у уговореном објекту, као и у угоститељском објекту уговорене категорије.³⁴ Посебним узансама у туризму се предвиђа да евентуални смештај у објекат више категорије, као и повећани трошкови превоза падају на терет угоститеља. У случају смештаја групе гостију у други објект исте или више категорије угоститељ је дужан да све чланове групе смести у исти објект.³⁵

У свим поменутим ситуацијама се од угоститеља очекује да поступа благовремено, те да туристичку агенцију у потпуности извести о свим евентуалним променама које су се догодиле од момента закључења уговора. Посебна правна правила важе за објект који је у моменту закључења уговора био у фази изградње или реконструкције. С тим у вези, ако у овим конкретним ситуацијама угоститељ оцени да објект у време почетка важења уговора неће бити у стању погодном за пријем гостију дужан је да без одлагања обавести агенцију о овим чињеницама.³⁶

Посебна ситуација је предвиђена и за случај да гости поднесу приговор на услуге које им је пружио угоститељ. У таквим ситуацијама предвиђено је да је угоститељ у обавези да одмах размотри и одговори на приговоре које је гост ставио, чиме се опет у први план ставља принцип благовремености поступања угоститеља као уговорне стране у свим ситуацијама. Уколико се испостави да је приговор оправдан, госту ће припадати право на накнаду штете коју је претрпео тим поводом. Посебним узансама се предвиђа и рок за приговор, али и рок за одговор на поменути приговор. С тим у вези, агенција је дужна да достави

³² Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узансе 11 и 105.

³³ ЗОО, члан 892.

³⁴ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 21.

³⁵ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 77.

³⁶ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 91.

угоститељу приговор госта у року од осам дана од дана пријема, док је угоститељ дужан да на достављени приговор одговори у року од осам дана.³⁷

В. Обавеза немењања цена услуга

Из разлога правне сигурности друге уговорне стране, али и правне сигурности гостију, угоститељу се намеће обавеза немењања цена почетно уговорених услуга. Тиме се путнику даје сигурност у погледу економског оптерећења којем ће бити подвргнут. Ипак, иако је ово правило, у пракси ипак постоје две ситуације у којима се морају уважити и интереси угоститеља. Реч је, пре свега, о ситуацијама које не зависе од моћи угоститеља, већ су у првом случају одраз посебне пословне политике угоститеља која мора бити благовремено саопштена другој уговорној страни, или, у другом случају, промене које су наступиле у курсевима размене валута. С тим у вези, угоститељ може променити цене ако о томе најмање шест месеци унапред обавести агенцију,³⁸ као и у случају промене у курсу размене валута које утичу на уговорену цену.³⁹ Законом о облигационим односима је прописано да се нове цене неће примењивати на услуге за које је већ достављена листа гостију, као ни на резервације које је угоститељ већ потврдио. Осим тога, утврђен је и рок у којем угоститељ може почети са применом нових цена. Нове цене могу се примењивати по истеку месец дана од њихове доставе туристичкој агенцији.⁴⁰

Интересантан је став који је изражен у кодексу *ECTAA-HOTREC* из 1996. године.⁴¹ Угоститељ је одговоран туристичкој агенцији за материјалну и нематеријалну штету ако промени цену услуга без сагласности туристичке агенције.⁴² Угоститељ, у складу са наведеним кодексом, није одговоран само у три ситуације: у случају дугорочних уговора, ако су промене условљене дажбинама и другим јавним наметима од стране државе и у случају увођења нових пореза.⁴³

Г. Обавеза плаћања провизије

Угоститељ је дужан да туристичкој агенцији плати провизију на промет остварен на основу уговора о алотману.⁴⁴ Битно питање јесте и на који начин се утврђује висина провизије коју је угоститељ дужан измирити. Висину

³⁷ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 83.

³⁸ Д. Вујисић, А. Мићовић, *op. cit.*, 172.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ ЗОО, члан 893.

⁴¹ ЕСТАА-HOTREC, Ref. 960006/95221, Brussels, 1996, art. 5. У питању је кодекс понашања који је донет 1996. године, којим се уређују уговорни и пословни односи између туристичких агенција и угоститеља на нивоу Европске уније.

⁴² ЕСТАА-HOTREC, Ref. 960006/95221, Brussels, 1996, art. 5.

⁴³ ЕСТАА-HOTREC, Ref. 960006/95221, Brussels, 1996, art. 5.

⁴⁴ Н. Јовановић, В. Радовић, М. Радовић, *op. cit.*, 397.

провизије странке утврђују у уговору, с тим што је уобичајена провизија за односе између домаће агенције и угоститеља 5% на цену услуге, односно 3% ако је у питању уговор за рачун стране агенције, не урачунавајући провизију која се плаћа страној агенцији.⁴⁵ Провизија може бити линеарна и стимулативна. Линеарна провизија се одређује у одређеном проценту од цене пружених услуга, док се стимулативна (подстицајна) утврђује у различитим процентима зависно од коришћења ангажованих капацитета.⁴⁶

IV ЗАКЉУЧАК

Однос између туристичке агенције, са једне стране, и угоститеља, са друге стране, прожет је бројним преплитањима и међусобним везама. Проблеми који су се у пословној пракси дешавали наметнули су и потребу да се законодавац овим питањем посебно забави. Другим речима, уговор о алотману се појавио као последица потребе и настојања да се пословни однос између угоститеља и туристичке агенције правно уоквири, те да обе уговорне стране буду правно заштићене. Тиме се јасно истиче и то да је по свом карактеру овај уговор двостранообавезујући правни посао у којем обе уговорне стране имају одређена права и обавезе. Осим тога, поменути уговор се показао и нарочито корисним у условима успостављања дуже пословне сарадње између поменутих субјеката. Овим уговором се на јасан начин постиже, сасвим сигурно, већа доза правне сигурности поменутих субјеката, јер су тачно и прецизно установљена правила за случај да се обавезе из уговора не испуне, као и све правне последице које тим поводом могу наступити.

Andrija Popović*

OBLIGATIONS OF THE CONTRACTING PARTIES UNDER THE ALOTMAN CONTRACT

Summary

Allotment contract is a specific type of contract on tourist services. The mentioned contract is also regulated by the Law on Obligations. The need for special legal regulation of this contract arose from the business practice itself. Namely, until

⁴⁵ Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 66.

⁴⁶ Н. Јовановић, В. Радовић, М. Радовић, *op. cit.*, 397., а према: Посебне узансе у туризму, *Службени гласник РС*, бр. 33/2001, узанса 93.

* Associate in higher education at the Faculty of Law, University of Kragujevac.

that moment, the travel agencies concluded a contract with the traveller on organizing the trip. However, the conclusion of the mentioned contract brought the travel agency into various types of business risks, and in theory and practice there was a tendency for a contract that will eliminate the mentioned risks. The first problem that could arise was related to the situation of offering accommodation facilities to the traveller, so that after some time it turns out that they are full. This could put the traveller, as one of the contracting parties, in a state of legal uncertainty. On the other hand, the travel agency would be obliged to pay a fee for all contracted capacities, regardless of the fact that it failed to fill them. Precisely out of the need to eliminate these inconsistencies from practice, allotment agreement was created, which resolved the biggest risks that may arise during the implementation of contractual obligations.

Keywords: allotment contract, travel agency, restaurateur, catering facilities.

Срђана Видовић*

Стручни чланак
УДК: 343.131.7
DOI: 10.46793/GP.1402.65V

КРШЕЊЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НЕВИНОСТИ - ПРОБЛЕМ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

*Рад примљен: 13. 04. 2023.
Рад исправљен: 21. 12. 2023.
Рад прихваћен за објављивање: 27. 12. 2023.*

Аутор се у овом раду бави актуелним проблемом у кривичним поступцима и то кршењем претпоставке невиности. Претпоставка невиности јесте основно људско право прокламовано Уставом Републике Србије, али и процесни институт у кривичном поступку који терет доказивања превађује на тужиоца. Циљ рада је био да се испита на који то начин у савременом друштву најчешће долази до кршења претпоставке невиности и који су механизми заштите. Аутор стога у првом делу рада најпре објашњава појам и примену претпоставке невиности, а потом презентује на који то начин у пракси долази до кршења претпоставке невиности. Актуелна пракса указује на то да су медији ти који у данашње време највише крше ову претпоставку, услед чега овакво поступање не само да представља кршење основних људских права учесника у поступку без адекватне санкције, него због самог значаја медија у друштву, исто креира изузетно опасну праксу којом се врши притисак на поступање суда чиме се нарушава правна сигурност.

Кључне речи: *претпоставка невиности, медији, кривични поступак, слобода изражавања, неприкосновеност достојанства.*

I УВОД

Поред тога што деценијама постоји конфликт између правничке и свих других јавности када је у питању претпоставка невиности и њено кршење, чини се да ова тема временом постаје све актуелнија. Разлог овоме је свеprisутна криза новинарства и сензационализам који у епохи интернета и друштвених мрежа одговорност према информацијама које се у јавности објављују често ставља у други план. Штавише, чини се да је одговорност

* Адвокат, vidovic23@yahoo.com.

према написаној и изговореној речи и њеним последицама по појединца потпуно маргинализована.

Јавност све више прихвата површност, а борба за клик на интернету постаје бескомпромисна. Све чешће смо сведоци трагедија које су директно узроковане спојем неодговорних објава и њиховом незаустављивом ширењу на друштвеним мрежама. Чини се да је управо у овој сфери потребно подсећање на чувену изреку да никада раније нисмо имали тако мало времена да урадимо толико много. Због свега овога правници имају посебну одговорност да сталним подсећањем на значај демократских тековина, а посебно основних људских права, дају свој допринос у заштити свих тих вредности.

Претпоставка невиности представља основно људско право сваког лица против којег се води кривични поступак, али је уједно и један од основних принципа кривичног поступка који терет доказивања у самом поступку преваљује на тужиоца. Основна сврха овог људског права, односно принципа, јесте да се нико не може сматрати кривим пре доношења правноснажне судске одлуке којом се утврђује кривица. Међутим, у пракси су честа кршења ове претпоставке, што погрешним означавањем лица против којих се води поступак, што навођењем детаља из поступка без услова и ограда, али у савременом друштву уз значај који медији имају, кршење претпоставке невиности је добило шири карактер и постало опасна појава.

Медији у последње време често унапред доносе пресуду, али и друштвену осуду учеснику кривичног поступка и пре самог доношења пресуде, што само по себи представља кршење основних људских права учесника у поступку са далекосежним последицама, али и опасност по утицај на независност и непристрасност поступајућег суда. Дакле, сами медији опструирају основни циљ претпоставке невиности, а који се огледа у томе да би ова претпоставка требало да спречи стигматизацију окривљеног као субјекта у кривичном поступку. Наиме, окривљени као процесни субјект би требало да остане „окривљени“ у оквирима кривичног поступка, јер у супротном, у случају доношења ослобађајуће пресуде, сатисфакција услед ослобађања је незнатна наспрам друштвене осуде и „медијског линча“ који окривљени у току поступка претрпи. Најчешће се то дешава означавањем лица у јавности законским терминима и то без „услова“ и „ограде“ (како је то утврђено у пракси Европског суда за људска права¹) и „пресуђивањем пре саме пресуде“.

Такође, за потребе рада проучена је и судска пракса у Републици Србији у погледу кршења претпоставке невиности, затим и пракса Европског суда за људска права, као и евентуални начини да се ова појава спречи или бар смањи на најмању могућу меру. Ово све како би била

¹ Наведени став је заузет у одлуци суда *Allenet de Ribemant против Француске* из 1955. године.

заштићена основна људска права учесника у поступку са једне стране, али и слобода изражавања и право на обавештеност, са друге стране.

II ПРЕТПОСТАВКА НЕВИНОСТИ

*Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*²

Претпоставка невиности, као једно од основних људских права окривљеног, прати га од покретања кривичног поступка па до његовог правноснажног окончања судском одлуком.³ Најпре је у српском Закону о кривичном поступку претпоставка невиности била предвиђена као "претпоставка некривице", па се тако утврђивало да „нико не може бити сматран кривим за кривично дело док то не буде утврђено правноснажном пресудом“.⁴ Потом је измену у том погледу донео Устав из 2006. године, који је претпоставку некривице претворио у претпоставку невиности (члан 34. став 3.).⁵ У теорији се понекад истицало како се претпоставка невиности не може изводити из једне одредбе у којој се реч невиност и не помиње, међутим суштински разлике између појма невиности и некривице нема.⁶ Претпоставка невиности је предвиђена у корист окривљеног и означава се као један од услова равноправности окривљеног са овлашћеним тужиоцем у кривичном поступку.⁷

У нашем позитивном законодавству претпоставка невиности је дефинисана у три акта, а као што се може видети, суштински разлике између дефиниција и нема:

- према члану 34. став 3. Устава Републике Србије⁸ (у даљем тексту: Устав): „Свако се сматра невиним за кривично дело док се његова кривица не утврди правноснажном одлуком суда“.

- Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (у даљем тексту: ЕЗЉП) у члану 6. став 2. дефинише: „Свако ко је оптужен за кривично дело сматраће се невиним све док се не докаже његова кривица на основу закона“.⁹

² Терет доказивања лежи на оном ко тврди, а не на оном ко негира.

³ С. Бејатовић, *Кривично процесно право*, Београд, 2014, 199.

⁴ М. Срдиф, *Југословенски процесни закони, IV измењено и допуњено издање*, Београд 1993, 5.

⁵ М. Грубач, *Кривично процесно право*, Београд, 2011, 176.

⁶ М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, 126.

⁷ П. Станојевић, Ч. Стевановић, *Кривично процесно право*, Приштина, 2010, 113.

⁸ Устав Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 98/2006 и 115/2021.

⁹ Конвенција о људским правима, *European Court of Human Rights, Council of Europe*.

- Законик о кривичном поступку¹⁰ (у даљем тексту: ЗКП) у члану 3. став 1. прописује: „Свако се сматра невиним све док се његова кривица за кривично дело не утврди правноснажном одлуком суда“.

Статус окривљеног, све док се његова кривица за кривично дело не утврди правноснажном одлуком суда, у интересу права и правде, мора бити статус *quo ante*, тј. статус у коме се однос између њега и кривичног дела које му се ставља на терет не опредељује на његову штету.¹¹

Претпоставком невиности се у првом реду искључује однос према кривичном делу као *crimina privata* и допушта утврђивање кривице и означавање кривцем само у оквирима *crimina publica*, након правноснажно окончаног поступка пред судом и по законом прописаној процедури.¹² Међутим, са практичне стране, претпоставка невиности је конституисана да заштити невино оптужене од повреде приватности и уопштено напада на људско достојанство због поступка који је у току.¹³

Европски суд за људска права указује на два аспекта претпоставке невиности: процесни - који се тиче кривичног поступка *in iudicio*; и општи - који се одражава на друге поступке и репутацију *erga omnes*.¹⁴ Дакле, уопштено гледајући - претпоставка невиности има за циљ да заштити окривљеног од тога да буде осуђен било пред судом, било у јавности, пре него што је поступак у коме се одлучује о његовој одговорности и започео, стога примарни адресати норме којом се предвиђа претпоставка невиности јесу суд, јавни тужилац, као и сви други државни органи.¹⁵

Претпоставка невиности упозорава државне органе који учествују у кривичном поступку да чињенично стање мора бити поуздано разјашњено, јер је могуће да је супротна претпоставка кривице окривљеног погрешна, па би упад у његова права био незаконит, ако суд на довољно убедљив начин не утврди да су испуњене све материјалноправне претпоставке кажњивости, а заједно с тим и све оне процесноправне претпоставке које оправдавају правилну и закониту осуду.¹⁶ Такође, пука чињеница да је неко лице сумњиво не даје право властима да га третирају другачије од осталих лица која нису осумњичена.¹⁷

¹⁰ Законик о кривичном поступку, *Сл. гласник РС* бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука УС и 62/2021 - одлука УС.

¹¹ Г. Илић *et al.*, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд 2022, 78.

¹² *Ibid.*

¹³ J. H. Wilkinson III, *The Presumption of civil innocence*, Virginia Law review, 2018, Vol. 104, Number 4, 589.

¹⁴ Г. Илић *et al.*, *op. cit.*, 79.

¹⁵ А. Јакшић, *Европска конвенција о људским правима коментар*, Правни факултет, Београд, 2006, 217.

¹⁶ Б. Чејовић, *Претпоставка невиности окривљеног*, Београд, 2009, 33.

¹⁷ J. Hage, B. Akkermans, *Introduction to law*, Springer International Publishing, 2014, 152.

У теорији кривичног права се оправдано истиче да је као последица претпоставке невиности и начин одлучивања суда када, након доказног поступка није доказано да је окривљени крив, што резултује ослобађајућом пресудом, чиме се изједначавају случајеви који ни логички, ни друштвено нису идентични, а то је случај у којем је доказано да је оптужени невин (нпр. доказани алиби) и случај у којем није доказано да је оптужени невин, него је остао оптерећен неким доказима, али они нису били довољни да убеди суд у његову кривицу.¹⁸ Овде, дакле, теорија истиче да као последица претпоставке невиности произлази начело *in dubio pro reo* (у сумњи у корист окривљеног), што је само донекле прихватљиво, будући да су природа и домен претпоставке невиности и начела *in dubio pro reo* суштински различити, иако имају исти циљ.

III СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА И НЕПРИКОСНОВЕНОСТ ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА

"Човека најлакше уништиш одузмеш ли му достојанство"

Устав у члану 46. прописује слободу мишљења и изражавања, на тај начин што се јемчи слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје. Устав такође прописује да се слобода изражавања може законом ограничити, ако је то неопходно ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије. У члану 23. став 1. Устава прописана је неприкосновеност људског достојанства, које су сви дужни да поштују и штите.

У пракси често долази до колизије права на слободу мишљења и изражавања са правом на достојанство личности кроз претпоставку невиности, где се код поступајућих судова јавља дилема којем људском праву дати предност, односно када дође до сукоба ова два основна људска права коме пружити заштиту.

Право на достојанство личности, а које се огледа и кроз право на поштовање претпоставке невиности, увек и без изузетка мора бити неприкосновено, из разлога што штетне последице кршења претпоставке невиности, а самим тим и људског достојанства, имају далекосежније и неотклоњиве последице од ограничења права на слободу изражавања. Стога, границе слободе изражавања морају бити омеђене правом других лица на достојанство личности и претпоставку невиности.

¹⁸ Б. Чејовић, *op. cit.*, 22.

IV МЕДИЈИ

"The media's the most powerful entity on earth. They have the power to make the innocent guilty and to make the guilty innocent, and that's power. Because they controls the minds of the masses."
Malcolm X¹⁹

Члан 29. Закона о јавном информисању и медијима²⁰ (у даљем тексту: ЗЈИМ) пружа дефиницију медија - медиј је средство јавног обавештавања које речима, сликом, односно звуком преноси уреднички обликоване информације, идеје и мишљења и друге садржаје намењене јавној дистрибуцији и неодређеном броју корисника.

Члан 29. став 2. ЗЈИМ прописује да се медијима нарочито сматрају дневне и периодичне новине, сервис новинске агенције, радио-програм и телевизијски програм, њихова електронска издања и самостална електронска издања (уређивачки обликоване интернет странице или интернет портали), који су у складу са законом регистровани у Регистру медија и који речима, сликом или звуком преносе уреднички обликоване информације, идеје, мишљења и друге садржаје намењене јавној дистрибуцији и неодређеном броју корисника.

Устав прописује право на обавештеност у члану 51. и то тако што свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештен о питањима од јавног значаја и да су средства јавног обавештавања дужна да то право поштују, као и да свако има право на приступ подацима који су у поседу државних органа и организација којима су поверена јавна овлашћења, у складу са законом.

Право грађана да буду обавештени о питањима од јавног значаја остварује се путем медија, а дужност медија да то право поштују обухвата и извештавање о судским поступцима.²¹ Судски поступци су по правилу јавни, али већина грађана који су заинтересовани за њихов ток и исход се информисају путем медија.²²

Случајеви високог профила су увек били „златни рудник“ за медије, а током времена у потрази за публиком и ексклузивношћу, вести о кривичним поступцима почеле су да нуде више садржај емотивне природе, а мање садржај који у себи садржи информативне вредности.²³

¹⁹ Медији су најмоћнији субјект на свету. Они имају снагу да невинне учине кривим и криве да учине невиним, а то је моћ. Зато што они контролишу мишљења масе.

²⁰ Закон о јавном информисању и медијима, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 - аутентично тумачење (ЗЈИМ).

²¹ К. Манојловић Андрић, *Границе дозвољеног коментарисања судских поступака у медијима*, Билтен Врховног касационог суда, бр. 4, 2019, Београд, 255.

²² *Ibid.*

²³ *The presumption of innocence and the media coverage of criminal cases*, Center for the Study of Democracy, 2021, 120.

V КРШЕЊА ПРЕТПОСТАВКЕ НЕВИНОСТИ

Претпоставка невиности је позив и обавеза да се оптужби и кривици која се оптужбом приписује окривљеном приступа без предрасуда, притисака, страха и повођења за ауторитетима проистеклим из официјелних својстава државних органа, власти или других извора друштвене моћи.²⁴ Упркос прокламацијама и значају који се у теорији придаје претпоставци невиности, свакодневни текстови у штампи који помињу „учиниоце кривичних дела“, фотографије осумњичених као и снимци „спектакуларних хапшења“ намећу питање практичног значаја и поштовања ове претпоставке.²⁵

Учешће медија у кривичном поступку, како у самој судници тако и ван ње, представља испуњење општег правила да је суђење јавно.²⁶ Генерално, национални судови подржавају учешће медија у свим случајевима због јавног интереса, међутим исти некада прејудуцирају исход поступка и крше право на приватност оптужених.²⁷

Управо из ових разлога многе законске одредбе садрже одредбе којима упућују средства јавног обавештавања на поштовање претпоставке невиности, па тако нпр:

- члан 3. став 2. ЗКП-а децидирано прописује да су државни и други органи и организације, средства јавног обавештавања, удружења и јавне личности дужни да се придржавају правила из става 1. овог члана (претпоставке невиности) и да својим јавним изјавама о окривљеном, кривичном делу и поступку не повређују права окривљеног;

- члан 73. ЗЈИМ прописује да у циљу заштите људског достојанства, као и независности, угледа и непристрасности суда или другог надлежног органа, нико се у медијима не сме означити учиниоцем кажњивог дела, односно огласити кривим или одговорним пре правноснажности одлуке суда;

- члан 140. ЗЈИМ чак прописује и прекршајну одговорност одговорног уредника медија у случају да се у објављеној информацији неко означи учиниоцем кажњивог дела, односно огласи кривим или одговорним пре правноснажности одлуке суда или другог надлежног органа. За овај прекршај прописана је новчана казна од 50.000,00 динара до 150.000,00 динара.

Упркос наведеним јасним и прецизним одредбама како ЗКП-а, Устава, тако и ЗЈИМ као *lex specialis-a*, медији су управо ти који најчешће крше претпоставку невиности. Према истраживањима Партнера за демократске

²⁴ Г. Илић *et al.*, *op. cit.*, 78.

²⁵ В. Бајовић, *Претпоставка невиности и слобода штампе*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 1, 2008, Београд, 195.

²⁶ J. Edzie, *Disclosure of information and media coverage of criminal proceedings*, The presumption of Innocence and the media coverage of criminal cases, Center for the Study of Democracy, 2021, 21.

²⁷ *Ibid.*

промене у Републици Србији, које је спроведено у односу на укупно 14 медија у периоду од 25. маја до 31. августа 2015. године, констатовано је да је укупно у 83 текста повређена претпоставка невиности.²⁸ Такође, истраживање Савета за штампу које је спроведено у периоду од 31. јула до краја децембра 2021. године је указало на пораст броја кршења Кодекса новинара Србије и то је констатовано да је Кодекс у том периоду прекршен укупно 5.715 пута, док је 2020. године забележено 3.724 таквих случаја, при чему се кршење Кодекса углавном односи на кршење претпоставке невиности.²⁹

Медији су, дакле ти, који у пракси најчешће крше претпоставку невиности, будући да зарад већег тиража или већег броја гледалаца, злоупотребљавају слободу изражавања односно право на обавештеност на штету самог учесника у поступку. Наиме, нити један предмет већег значаја, било због самог лица против којег се води поступак, било због запређене казне или детаља који привлаче пажњу јавности, не може проћи без сензационалистичких наслова и "извођења доказа" од стране самих медија. Овакво поступање представља озбиљан проблем у савременом друштву, будући да један новински текст неке може трајно и неповратно да наруши углед и репутацију коју ужива у друштву, без обзира на коначан исход самог судског поступка, а са друге стране створи притисак на поступајући суд у предмету.

Дакле, највећу опасност по претпоставку невиности представља медијизација кривичног поступка, нарочито саопштења полиције, државног тужилаштва која се дају медијима, али и само извештавање медија о акцијама полиције, тужилаштва, па и извештавање из појединих фаза кривичног поступка.³⁰ Овде, наиме, постоји неспорно право, као и заинтересованост јавности да буде информисана, али и тренд ка објављивању спектакуларних случајева и резултата истражних радњи који могу да имају за последицу повреду права окривљеног.³¹

Право грађана на обавештеност и слобода медија су такође као и претпоставка невиности, једна од основних Уставом гарантованих права приликом чега иста са претпоставком невиности долазе у колизију, те неминовно у пракси долази до нарушавања претпоставке невиности. Из тог разлога, да би се остварило право на информисаност грађана, а уједно и право на поштовање достојанства личности, неопходно је о кривичним поступцима извештавати објективно, непристрасно, без прејудуцирања коначне одлуке, без

²⁸ У медијима 83 прекршаја претпоставке невиности - https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/u-medijima-83-prekršaja-pretpostavke-nevinosti_713539.html, датум посете: 02. 02. 2023.

²⁹ Савет за штампу: Новине све чешће крше претпоставку невиности - <https://savetzastampu.rs/pres/savet-za-stampu-novine-sve-cesce-krse-pretpostavku-nevinosti/>, датум посете: 02. 02. 2023.

³⁰ А. Јакшић, *op. cit.*, 221.

³¹ *Ibid.*

навођења шта је несумњиво, а шта сумњиво, те уз одговарајуће услове и ограде када се користи правна терминологија.

Један од првих примера из праксе наших судова где се суд бавио питањем претпоставке невиности јесте пресуда Врховног суда Југославије.³² Наиме, у образложењу наведене одлуке, а у погледу кршења претпоставке невиности, суд је навео следеће: „Приказивање окривљеног током истраге као криминалца који је учинио тешко кривично дело против службене дужности супротно је одредби да нико не може бити сматран учиниоцем кривичног дела, док се то не утврди правноснажном пресудом. Овакви натписи су штетни, а нарочито су штетни ако лице које се приказује као несумњиви кривац касније буде ослобођено. Обавештавање грађана путем штампе о току поступка у појединим кривичним стварима потребно је и дозвољено, али је нужно да се оно врши објективно и без прејудуцирања кривице оптуженог и судске одлуке. Супротан поступак може донети знатну и ненадокнадиву штету правима и интересима грађана. Новинар треба објективно да изложи ставове оптужбе и одбране и изведене доказе, избегавајући употребу израза и коментара који приказују окривљеног као несумњивог учиниоца кривичног дела за које је оптужен“.³³

Из актуелне праксе као занимљив свакако се издваја поступак који се водио пред Првим основним судом у Београду (под бројем 32 К. 1040/2014), а који је окончан правноснажном ослобађајућом пресудом од 06. децембра 2016. године. У овом поступку забележена је опасна пракса која је тема овог чланка. Наиме, у моменту одређивања притвора према окривљеном из наведеног предмета и то 2014. године новински чланци су били препуни сензационалистичких наслова који су окривљеног означили несумњиво одговорним за извршење кривичног дела, уз пратеће текстове. Овакви наслови и чланци, само на бази чињенице да је према лицу одређен притвор, преплављивали су данима новине, друштвене мреже и веб-портале, да би након што је поступак правноснажно окончан ослобађајућом пресудом, то у медијима прошло неопажено, а захтеви окривљеног за накнаду нематеријалне штете услед кршења претпоставке невиности одбијени као неосновани. У овом предмету (као и у мноштву других) ослобађајућа пресуда није била довољна сатисфакција за учињене повреде људских права учесника у поступку на чију част и углед су се медији данима и месецима обрушавали за време трајања поступка.

Претпоставку невиности, као што се може видети, медији најчешће крше објављивањем тешких квалификација на рачун учесника у поступку чија кривица још није утврђена.

Ово није случај само код нас, и у Црној Гори невладина организација "Акција за људска права" је спровела истраживање од септембра 2012. године

³² Одлука ВСЈ Кж бр. 47/65.

³³ М. Шкулић, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник РС, Београд, 2007, 44.

до септембра 2014. године, те утврдила да су медији ти који најчешће крше претпоставку невиности.³⁴ У Енглеској због овакве праксе постоји могућност обуставе поступка због његове „непоправљиве злоупотребе“ у случају да је публицитет у толикој мери узео маха да је доведено у питање право окривљеног на правично и непристрасно суђење.³⁵ У Француској се иронично истиче да су судије и тужиоци постали шоумени и јавне личности, због честог појављивања у медијима, а да су новинари постали и истражитељи и судије, који неретко решавају случај и пре него што се покрене кривични поступак.³⁶

Европски суд за људска права је истакао да у извештавању о случајевима који су у току, штампа не сме прекорачити границе неопходне за очување права на правично суђење, чак и када изјаве не потичу од званичника у систему правосуђа (*ЕСЈП, Krone Verlag GmbH & Co. KG против Аустрије*, 39069/97, 11. децембар 2003; *Bladet Tromsø и Stensaas против Норвешке*, 21980/93, 20. мај 1999).³⁷

Повреда претпоставке невиности постоји када се у наслову и тексту чланка објављеног у дневним новинама одређено лице третира као учесник криминалне групе, иако против тог лица није донета правноснажна осуђујућа пресуда, па чак није ни покренут кривични поступак у вези с описиваним догађајем, без обзира на чињеницу што је текст објављен у складу са званичним саопштењем МУП-а (АСБ, Гж бр. 6192/10 од 9. фебруара 2011).³⁸

Стога, да у пракси имамо један од 100 оваквих случајева да одређен притвор или покренута истрага, на основу којег медији креирају јавно мњење и мишљење о судском поступку, на крају заврши ослобађајућом пресудом, штета која у тој ситуацији наступи за окривљеног је немерљива и непоправљива. Штавише, према члану 202. став 4 Устава одступање од претпоставке невиности није дозвољено ни у ванредном ратном стању.

Ако придодемо свему наведеном чињеницу да живимо у свету друштвених мрежа, где се све ове информације и новински чланци, деле брзином светлости, јасно је да ови чланци не заврше само код читалаца конкретног листа, него заврше на десетинама, стотинама, па и хиљадама других налога на друштвеним мрежама.

Са друге стране судски поступци су показали да је накнада нематеријалне штете у случајевима повреде претпоставке невиности симболична, те да се истом не постиже сврха. Наиме, судска пракса показује да и онда када се

³⁴ Вуковић Д. Буљан, *Мониторинг новинарских саморегулаторних тијела у Црној Гори 2012-2014*. НВО Акција за људска права - http://www.hraction.org/wp-content/uploads/2014/06/HRA_Monitoring_2012-14.pdf, датум посете: 02. 02. 2023.

³⁵ В. Бајовић, *op. cit.*, 206.

³⁶ М. Lemode, *Justice and the media*, European Criminal Procedures (ed. M. D. Marty - J. R. Specer), Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 708. Нав. према: В. Бајовић, *op. cit.*, 207.

³⁷ Г. Илић *et. al.*, *op. cit.*, 80.

³⁸ *Ibid.*, 86.

призна нематеријална штета иста не премашује износ од 200.000,00 динара (Пресуда ВКС Рев 1280/2020 од 08. јула 2020. године), док је у већем броју предмета захтев за накнаду нематеријалне штете одбијен као неоснован, због посебно проблематичног начина доказивања претрпљене нематеријалне штете која се не претпоставља, него доказује саслушањем парничне странке, док је питање материјалне штете често скопчано са проблемом доказивања узрочно-последичне везе.

У том смислу сензационалистички наслови и текстови, који крше претпоставку невиности, а који привлаче велики број читалаца, не повлаче за собом одговарајуће санкције, будући да је обештећење симболично и често је зарада услед објављивања таквог чланка и већег тиража већа од износа обештећења.

Такође, мана са прекршајним поступцима који представљају један од механизма заштите претпоставке невиности, јесте општепознати проблем са кратким роковима поступања. Наиме, релативна застарелост за покретање и вођење прекршајног поступка износи једну годину, а апсолутна застарелост две године, што у пракси доводи до великог броја обустављених прекршајних поступака због наступања апсолутне застарелости.³⁹ Стога би у принципу, медији морали да одмере чему дати предност када до повреде дође - праву личности или јавном интересу, а правосуђе би морало осигурати да што мање информација о поступку допре до јавности у раној фази поступка.⁴⁰

VI НЕЗАВИСНОСТ СУДА

Сензационалистички наслови и објаве, такође врше и својеврстан притисак на поступајући суд у датом предмету. Ово из разлога што би се на рачун судије, који у пресуди „не дели мишљење јавности“, могле наћи оштре критике у медијима. Овакве критике се најбоље могу избећи уколико одлука буде баш у складу са ставом јавности, која је *a priori* заузела став о кривици учесника поступка, због стварања предубеђења у јавности о кривици учесника у поступку.

У пракси Европског суда за људска права сусрећемо се са ставом да се забрана кршења претпоставке невиности може стриктно односити само на јавна лица (ЕСЉП *Butkevicius против Литваније*, 48297/99, 26. март 2002), а да иступе приватних лица треба посматрати у вези с правом на слободу

³⁹ Закон о прекршајима, *Сл. гласник РС*, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - одлука УС, 91/2019, 91/2019 - др. закон и 112/2022 - одлука УС) у члану 84. став 1. прописује: „Прекршајни поступак не може се покренути нити водити ако протекне једна година од дана када је прекршај учињен“, док у ставу 7. прописује: „Покретање и вођење прекршајног поступка застарева у сваком случају кад протекне два пута онолико времена колико се по закону тражи за застарелост“.

⁴⁰ M. Varga, *Im Namen der Medien ergeht folgendes Urteil, Pressefreiheit vs. Persönlichkeitsrecht*, Projektarbeit, München, GRIN Verlag, 2012, 4.

изражавања (члан 10. ЕЗЛП), укључујући и право на коментарисање кривичног поступка, рада судија и деловања правосуђа у целини.⁴¹ У зависности од обима и природе коментарисања, Европски суд за људска права је нашао да у неким случајевима право на слободу изражавања може угрозити правичност поступка (ЕСЛП, *Lavents против Летоније*, 58442/00, 28. новембар 2002.).⁴² Дакле, слобода изражавања која није омеђена другим људским правима, не само да може погодити појединца, него може угрозити и правичност самог судског поступка.

Такође, Европски суд за људска права је у предмету *Рибемонт против Француске* констатовао повреду претпоставке невиности на тај начин што су неки од највиших службеника француске полиције, без икаквих ограничења и резерви спомињали подносиоца представке као подстрекача убиства, а самим тим и саучесника у убиству. На овај начин је била јасно проглашена кривица подносиоца представке, која је пре свега охрабрила јавност да верује у његову кривицу, те унапред извршила процену чињеница меродавних судских власти, чиме је додатно извршен притисак на суд у погледу одлуке.⁴³ У овом предмету подносиоцу представке је досуђена нематеријална штета у износу од 2.000.000,00 француских франака на име накнаде штете, што би износило око 304.000,00 евра (што показује разлику у односу на наше судове).

VII ЗАКЉУЧАК

Претпоставка невиности има двојаку функцију и то једну процесну, која се односи на питање терета доказивања у судском поступку, и другу, која се огледа у томе да је основно људско право учесника у поступку да се сматра невиним све док другачије не буде утврђено правноснажном судском одлуком. У савременом друштву медији су заступљени на сваком кораку, те тако сваки кривични поступак који је из неког разлога интересантан јавности, буде подробно медијски испраћен уз врло често кршење претпоставке невиности. Ретки су случајеви када се ова пракса користи у обрнутом смеру, али у задње време расте број и таквих случајева, где се медији користе као полигон да се ван судског поступка створи предубеђење јавности о невиности окривљеног - чему такође није место у медијима.

Да би се ова опасна пракса, која не само да погађа самог учесника поступка изопштавањем истог из друштва, стварајући му материјалну и нематеријалну штету, него доводи у питање и правичност самог поступка, спречила потребно је извршити одговарајуће промене како законодавне природе, тако и уједначавањем судске праксе. Наиме, чини се да је прекршајни поступак

⁴¹ Г. Илић *et. al.*, *op. cit.*, 80.

⁴² *Ibid.*

⁴³ ECHR *Allenet de Ribemont v. France*, захтев бр. 15175/89, пресуда од 10. фебруара 1995.

неделотворан како због кратких рокова поступања, тако и због казне која је прописана у најмањем износу у ЗЈИМ, где је потребно извршити одговарајуће промене и увести већу одговорност медија за кршење ове претпоставке.

Такође и сама судска пракса у погледу накнаде материјалне и нематеријалне штете мора бити конзистентна и једнообразна. Новчани износи који се досуђују не би смели бити симболични, а у ситуацији када су у колизији претпоставка невиности, односно неприкосновеност људског достојанства, с једне стране, и слобода изражавања, односно право на информисаност, са друге стране, предност несумњиво треба дати људском достојанству и заштити истог (у погледу чега не постоји јединствена судска пракса).

У погледу заштите претпоставке невиности Кривични законик прописује и кривично дело Ометање правде у члану 336б КЗ-а, који у ширем смислу санкционише ометање вођења судског поступка. Кршење претпоставке невиности и медијска извештавања уз помпезне наслове, доношењем пресуде пре одлуке суда, свакако се могу подвести под ометање вођења судског поступка и то директним мешањем у независност и непристрасност суда. Међутим, поставља се питање који је то број осуђених за ово кривично дело или који је то број поступака који су покренути уопште због овог кривичног дела. Стога се чини да је и овај вид заштите претпоставке невиности неделотворан.

Дакле, поред одговарајућих измена закона којим би се увела већа одговорност медија за утврђено кршење претпоставке невиности, потребно је и уједначавања судске праксе у погледу накнаде штете, како иста не би била илузорна. Да би се спречило кршење претпоставке невиности морало би да се поради и на медијској култури, те да извештавања о судским поступцима буду праћена уз иницијале учесника поступка (као што је случај у Немачкој), као и да се детаљи износе пажљиво уз услове и ограде, без прејудуцирања исхода самог поступка и кривице окривљеног. Уједно, судска пракса би морала бити подељена у погледу тога да кршење претпоставке невиности нема везе са коначним исходом кривичног поступка, тј. да доношење осуђујуће пресуде по окончању кривичног поступка не аболира кршења претпоставке невиности у току самог поступка.

Само на тај начин, уз адекватну судску праксу, законску регулативу и културу медија, можемо очекивати да ће слобода изражавања и право на информисаност бити у пуном обиму заступљени, а истовремено да то неће бити на штету достојанства учесника у поступку.

Srdana Vidović*

VIOLATION OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE - A PROBLEM OF MODERN SOCIETY

Summary

In this article, the author presents the current problem in criminal proceedings, namely the violation of the presumption of innocence. This legal principle is a fundamental human right proclaimed by the Constitution of the Republic of Serbia and also the principle of a criminal proceeding that places the burden of the proof on the Prosecutor. The author's aim is to examine how the presumption of innocence is frequently violated in modern society and to explain the protection mechanisms against it. Therefore, the first part of the article describes the term and purpose of the presumption of innocence and then presents the most common way of its violation. Current practice indicates that the media are the ones who violate this presumption the most. The importance of media is well-known in modern society, so the fact that they are the most common violators is dangerous. Besides the fact that this behavior represents a violation of human rights, it could also make a prohibited impact on the judges in the criminal proceeding. Additionally, it could jeopardize legal certainty.

Key words: *a presumption of innocence, media, criminal trial, freedom of expression, inviolability of human dignity.*

* Lawyer.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

НАУЧНИ И СТРУЧНИ ЧЛАНЦИ

Научни и стручни чланци могу се објавити на српском (ћирилица), енглеском, немачком, француском, руском и другим иностраним језицима. Аутори који своје радове доставе на српском језику дужни су да на почетку рада напишу апстракт, обима до 250 речи, и од пет до десет кључних речи, а на крају рада резиме, обима до 1/10 дужине чланка, и исти број кључних речи на енглеском језику. Аутори који своје радове доставе на страним језицима дужни су да на почетку рада напишу апстракт, обима до 250 речи, и пет кључних речи, а на крају рада резиме, обима до 2/10 дужине чланка, и исти број кључних речи, који ће бити објављени на српском језику. Превод резимеа и кључних речи на српски језик обезбеђује Редакција часописа..

Аутори су дужни да, поред свог имена и презимена, наведу назив установе у којој је аутор стално запослен, као и своју контакт адресу, која укључује и е-адресу.

Обим научних и стручних чланака је ограничен по правилу на један ауторски табак. У изузетним случајевима, редакција може одлучити да се прихвате и обимнији радови.

Редакција прима искључиво необјављене радове (научне и стручне чланке) који подлежу двострукој анонимној рецензији и класификацији у складу са Типологијом докумената/дела за вођење библиографија у систему COBBIS. Радови који су прихваћени за објављивање или су већ објављени у „Гласнику права“, аутор може објавити у другим публикацијама, али само уз допуштење Редакције и уз јасну назнаку о њиховом објављивању у „Гласнику права“. Ако је чланак, пре објављивања у „Гласнику права“, био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе се наводи у посебној напомени на дну прве странице чланка.

Радови аутора морају бити достављени у WORD, Times New Roman, фонт 12 (фусноте 11), проред 1,5 (фусноте 1), величина стране А4, лева и десна маргина 3цм и горња и доња маргина 2,5цм.

Радови морају бити структурирани на следећи начин :

I, II, III, итд.

A, B, C итд. односно A, B, V, итд.

1., 2., 3.,

a), б), ц) итд. односно а), б), в) итд.

Наслов рада и поднаслови се пишу на средини.

ОСТАЛИ ПРИЛОЗИ

Остали прилози (семинарски радови, избор судских одлука, прикази књига итд.) могу се, такође, објавити на било ком од горе наведених језика и морају бити достављени у WORD, Times New Roman, фонт 12, 1,5 проред.

Редакција задржава право да достављене прилоге (научне и стручне чланке и остале прилоге) прилагођава општим правилима уређивања часописа и стандардима српског језика.

Радови се могу доставити у електронском облику на CD на адресу уредништва или на мејл адресу уредништва (укључујући и адресе главног и одговорног уредника и секретара уредништва).

ПРАВИЛА ЦИТИРАЊА

1. Књиге

Прво слово имена, презиме аутора, наслов књиге (*italic*), место и година издања, број странице (без скраћенице стр.). Пример: Н. Ђорђевић, *Практикум за облигационо право*, Крагујевац, 2002, 22.

Уколико се у књизи помиње више места издања, наводе се прва два раздвојена цртицом. Пример: F. Bydliniski, *Juristische Methodenlehre*, Wien-New York, 1991, 55.

2. Часописи (чланци)

Прво слово имена, презиме аутора, наслов чланка, број часописа, година часописа, број странице. Пример: Ј. Радишић, *Нацрт кодекса лекарске етике Србије*, Правни живот бр. 9, 2003, 222.

3. Текстови из зборника радова

Прво слово имена, презиме аутора, наслов текста, у: наслов зборника (ур. име уредника), место и година издања, број странице. Пример: С. Ђорђевић, *Приватноправни односи са елементом иностраности и интернет*, у: Слободе и права човека и грађанина у концепту новог законодавства Републике Србије (ур. С. Бејатовић), књ. 2, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2003, 261.

4. Електронски текстови

Прво слово имена, презиме аутора, наслов текста (веб странице), УРЛ, датум посете (дан, месец и година). Пример: K. Boele-Woelki, *Internet und IPR*:

Wo geht jemand ins Netz?, <http://cui.unige.ch/~billard/ipilec/BOELED1.HTM>, датум посете: 14. 02. 2002.

5. Нормативни акти

Назив правног акта, назив гласила у коме је објављен, број и година објављивања. Ако ће се наведени пропис цитирати и касније, приликом првог помињања у загради се наводи његова скраћеница под којом ће се даље појављивати. Пример: Закон о парничним поступку (ЗИП), *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

6. Судска пракса

Врста одлуке и назив суда, број одлуке, датум (дан, месец, година) доношења, назив публикације у којој је објављена, и број странице у публикацији. Пример: Решење Окружног суда у Београду, Гж. 1782/04, Избор судске праксе, 2/2005, 62). Ако одлука није објављена, потребно је то и назначити. Пример: Решење Окружног суда у Београду, Гж. 1782/04, необјављено.

7. Остала правила

1. Уколико постоји више аутора књиге или чланка, њихова имена се раздвајају зарезом. Пример: С. Ђорђевић, В. Станковић, *Облигационо право*, Београд, 1987. Када књига има више од три аутора, наводи се прво слово имена и презиме првог аутора, уз додавање скраћенице *et al.* (*et alia*). Пример, Т. Варади *et al.*, *Међународно приватно право*, Београд, 2008.

2. Када се цитира више тачно одређених страница, оне се раздвајају цртицом, а када се цитира више страна које се не одређују тачно, после навођења броја прве странице додају се речи „и даље“. Пример: Н. Ђурђевић, *Практикум за облигационо право*, Крагујевац, 2002, 22-27. Пример: Ј. Радишић, *Нацрт кодекса лекарске етике Србије*, Правни живот бр. 9, 2003, 222 и даље.

3. Код поновљеног цитирања текста одређеног аутора, после првог слова имена и презимена аутора, следи, уместо наслова текста, скраћеница *op.cit.*, после које следи број странице. Пример: Ј. Радишић, *op.cit.*, 222.

4. Ако се цитира исто дело и иста страница као и у претходној фусноти (узастопно) користи се само скраћеница *Ibid.* А ако се цитира текст дела, наведеног у претходној фусноти, који се налази на различитој страници, после *Ibid.* назначује се број странице (пример: *Ibid.*, 55.).

5. За „видети“ се користи скраћеница „Вид.“, а за „Упоредити“ скраћеница „Уп.“

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34

ГЛАСНИК права = Herald of Law : часопис из области права и
сродних друштвених наука / главни и одговорни уредник Нина Планојевић.
- Књ. 1, св. 3 (1992)-1997, књ. 6 ; 2016, br. 1-2 ; Год. 8, бр. 1 (2017)- . -
Крагујевац : Правни факултет, 1992-1997 ; 2016 ; 2017- (Крагујевац :
Графопромет)
. - 24 cm

Полугодишње. - Је наставак: Гласник Правног факултета у Крагујевцу =
ISSN 0351-2207. - Друго издање на другом медијуму: Гласник права
(Online) = ISSN 1821-4630
ISSN 1450-8176 = Гласник права
COBISS.SR-ID 65313282